

HADSEREGÜNK

MEGALAKULÁSA ÉS
BÖLCSŐKORA

ÍRTA

Tiszaújhelyi ÚJHELYI PÉTER
VEZÉRKARHOZ BEOSZTOTT SZÁZADOS

KIADJA

LAMPEL R. Kk. (WODIANER F. ÉS FIAI)
KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST

I. FEJEZET.

Bevezetés.

Az a bajnoki küzdelem, a melyet egy évezreden át hazánk fennmaradásáért harczoltunk végig, sokszor próbára tette ugyan nemzetünket, sokszor összes reményeitől látszott megfosztani hazánkat: mégis megvolt az az előnye, hogy mindig ébren tartotta a magyar faj harczias erényeit, sohasem engedte lankadni a kart, elpuhulni a bátor magyar szívet, úgy hogyha más téren néha-néha visszamaradtunk is, katonai tekintetben, a mi az egyéni harczai erényeket illeti, mindig, s egyébként is többnyire a legelsőek között voltunk, sok-sok dologban utánzásra méltó példát is szolgáltatunk a külföldnek.

A német lovasság és lovagintézmény eszméje a magyarokkal vívott háborúkból született. Orbán magyar ágyúmester tizenkét arasznyi űrméretű óriási ágyúja, melyet Mohamed szultán számára készített s mely az egykorú Dukas értesítése szerint hatszáz fontos kőgolyókkal zúzta szét Konstantinápoly falait, az első jelentékeny lépés volt a lövegek hatóképességének fokozására irányuló tüzérségi munkában. A humanitás terén a miénk az elsőség, mert Mátyás király szorgalmazta először a hadifoglyokkal való emberséges bánásmódot, mert Magyarországon volt az első

tábori kórház s Széchenyi György magyar hercegprimás jóvoltából a rokkantak ellátására is nálunk tették az első lépést. Mátyás király huszárjai meg épen századokkal előzték meg Európát, mert míg a francia lovas-zsandár ez időben csak öt más ember segítségével lett harczképes, a német «Kyrissen» pláne csak hét csatlóssal képezett egyetlen harczegységet, a magyar lovast nem követte lándzsahordó, csatlós vagy apród, egyedül magára, aczélos karjára meg szilaj paripájára volt utalva: minden huszár egész ember volt.

De általában is, több mint két hosszú évszázadon keresztül volt hazánk a háború iskolája, a legjelesebb katonák és hadvezérek nevelője. Mindenki büszke volt, a ki a Magyarországon működött hadsereghez tartozhatott.

Alba herceg, a kemény katona és híres hadvezér, a ki Itáliában, Franciaországban, a Németbirodalomban és Németalföldön, tehát igazán számos hadszínhelyen szerzett hírnevet és babérokat, halála előtt csak azon sajnálkozott, hogy nem adatott meg neki a gyönyör és tisztesség: Magyarországon harczolhatni.

Brechtéi Ferencz Joachim, ki korának igen jeles tüzérségi írója volt, szintén elismeri, hogy tapasztalatait és tudományát a magyar végházak és várak megszemlélésénél szerezte.

Az állandó hadsereg kérdésében is megelőztük Európát. Igaz, hogy a törököknek már előttünk volt állandó katonaságuk, de hiszen a Törökbirodalmat akkor még nem számították az európai hatalmak közé, hanem kellemetlen betörőnek tekintették; igaz az is, hogy VII. Károly francia király már előbb felállított néhány gens d'armes»

századot, de ezeket alig lehet – állandó testőrség-nél egyébnek tekinteni.

Sokkal inkább tekinthetnők az állandó hadsereg csirájának Zsigmond magyar király 1435. évi dekrétumát, mely szerint a magyar király és a magyar főnemesek nemcsak háborúban, de békében is kötelesek voltak bandériumokat tartani, mert ebben az intézkedésben a törvényszerű magyar véderő egyes alkotó részeinek s így közvetve az egész haderőnek állandósítására irányuló szándék jut kifejezésre.

De, ha ezen legelső csirától eltekintünk is, bizonyos, senkitől sem vitatott tény, hogy Mátyás király alig három évtizeddel ezen dekrétum kelte után valóságos állandó hadsereget teremtett s hogy ő volt az első, a ki, megértve és méltányolva azt a kimondhatatlan előnyt, a mi egy mindenkor harczra kész és nem csak a veszély idején hevenyészett hadsereggel jár, az állandó hadsereget Európában meghonosította. Nem az ő hibája, hogy a lángesze által megteremtett hadsereg, mely úgyszólván az újkori hadseregek közé is beillett volna, halála után eltartási költségek hiányában a szélrózsa minden irányában elszéledt, mert nem fizették s mert a nagy Mátyással a hadsereget összetartó erő is sírba szállt.

Mátyás halála után a hadügyek terén még sokkal szomorúbb korszak következett, mint más tekintetben, pedig az ország határait örökös veszedelem fenyegette s az állandó hadsereg felbomlása folytán keletkezett védtelen helyzet Szomorú és reménytelen volta lidércnyomásként feküdt meg a honfiúi lelkeket. Törvényekben Ugyan nem volt hiány. Az 1492-iki és 1498-iki

országgyűléseken hozott törvények tanúsága szerint őseink elég előrelátóak voltak, de a törvények végrehajtását a királyok erélytelensége, a nemzeti egyetértés hiánya és a kor meglazult erkölcei lehetetlenné tették.

Ebben a hosszú, gyászos korszakban hadügyünk nem fejlődött, bár nem lehet mondani, hogy az állandó hadsereg felújításának kérdése szóba sem került volna.

A magyar hadsereg alkalmatlan voltát ügybuzgó és előrelátó emberek másfél századdal előbb felismerték, hogysen annak megváltoztatására tényleg sor került volna. Verancsics már 1550-ben azt írja, hogy: «Ha más módhoz nem nyulunk az ellenség visszatartására s Magyarország helyre állítására, félünk kell, hogy napról-napra lejobb süljedünk. Zsoldos katonára van szükség, ki gyermekkorától fogva megedzett, ki életét harcra szánta s az ütközetre siet, ki kényelem, polgári ügyek s a nő keble után nem sóvárog.»

A magyar rendek 1593. évi február 26-án kelt feliratából s főleg a haditanácsnak ezen felíratra adott véleményéből is megállapítható, hogy a rendek hatezer lovas és háromezer gyalogos állandó felállítására gondoltak ; máskép nem volna érthető, hogy a hadi tanácsosok miért tartanak veszélyesnek és megengedhetetlennek azt, hogy a magyarok külön hadsereget tartsanak. Csakhogy a szükséges költségeket a királytól akarták kicsikarni, a szempczi és nagyszombati harminczad átengedését kérvén e célra. Mikor pedig megtudták, hogy a titkos tanácsosok egyenesen a Habsburg-háztól való elszakadásra következtet-

nek a tervből, könnyű szerrel elállottak szándékuktól.

1603-ban viszont Thurzó György kir. tanácsos, Dunán inneni főkapitány jelentéséből olvashatjuk, hogy rá kellene venni ő Felségét katonáknak egész évre való felfogadására és folytonosan szolgálatban tartására. Csakhogy szegénységükre hivatkozva, a rendek most is elejtették e propozíciót s a királynak ajánlgatták, hogy tartson nagyobb őrségeket a végvárakban s fizesse őket jól.

Ilyen erőtlen megnyilatkozásoktól eltekintve, alig domborodott ki ebben az áldatlan korszakban a magyar hadügy. Igaz ugyan, hogy voltak magyar csapatok, a melyek hol a törökkel harczoltak a német ellen, hol a német pártján küzdöttek a törökkel szemben, s hogy ezek a magyar csapatok — a felkelt nemesség s a nemesség által fogadott hadak — magyar vezérek alatt állottak s velük csak a király rendelkezett, tehát aránylag önállóak voltak; igaz az is, hogy a harczos erények nem veszték ki a magyar fajból s hogy egyesekben élt az ősi magyar hadi virtus; de hazánkhoz méltó magyar hadsereg, mely elég erős lett volna ahhoz, hogy a törökkel szemben önállóan, idegen segítség nélkül felvehetette volna a küzdelmet, nem tudott megalakulni.

Zrinyi Miklós, a költő, hadvezér és hadtudományi író volt tulajdonképen az első, a ki ebben a meddő korszakban, itt-ott, kétszáz esztendővel a nagy Mátyás halála után, a magyar állandó hadseregről nemcsak ábrándozott, hanem erősen, szívvel-lélekkel akarta is annak megvalósulását. Ő az első s talán az egyetlen is, a ki érzi, hogy a

török iga lerázása csak akkor lesz üdvös hazára, nemzetre, Magyarország csak akkor óvhatja meg önállóságát, ha a magyarság önjerejéből veri ki a törököt. Tudja előre, hogy az idegen segítségnek magas ára leend. Látja, hogy az ország katonasága, mely csak a végek közvetlen védelmének felel meg, s melynek hadait «egy kánikula forrósága, egy februáriusnak szele, egy éjszakának virrasztása, egy napnak koplalása» is megronthatja, nem elegendő arra, hogy Magyarország elvesztett részeit visszahódítsa s hogy a törököt tartósan távoltartsa az ország határaitól; a haza sorsán fanatikus rajongással csüggő szíve egész lelkesedésével agitál tehát s nemcsak szóval, de tettel is fáradozik a magyar nemzeti állandó hadsereg megvalósításán, mert csak az állandó katonaságban látja az ország megmaradásának biztosítékát.

«Szükséges, hogy a magyar nemzet, ha magának, posteritásának megmaradást kíván, tartson fegyvert kezében, de nem úgy, mint eddig. Mert nem elég az, hogy minden particularis embernek legyen fegyver a házánál, hanem hogy az ország tartson egy armadát készen, a ki mindenfelé, minden órában, télen-nyáron odamehessen, a hova szükség kívánja. Ez minden fundamentumja a mi megmaradásunknak.»

Az állandó hadsereget 25,000 emberből, 13,000 lóból és 300 kocsiból állónak tervezi, melynek évi költsége kerek négy millió forintra rúgna.

Kidolgozza a magyar hadsereg szervezetét, megszerkeszti annak szabályzatait, hogy a hadsereg tisztjei a bekövetkezendő nagy háborúban ne csak vitézséggel, de észszel és tudással is működ-

jenek s a siker annál biztosabb legyen. De minden ékesszólása, szóbeli és írásbeli agitálása hiábavaló volt, nemes törekvése, a mint tudjuk, főleg az osztályérdekeit, ősi jogait és kiváltságait féltő nemeség közönyén, fásultságán szenvedett hajótörést. Utáiiia fél évszázadig újból egészen feledésbe merül Magyarországon az állandó hadsereg kérdése s csak a szatmári békekötés után kerül reá a sor újból. Akkor sem a magyarság köréből indul ki az eszme, hanem az uralkodó hívja fel reá a rendek figyelmét. A királyi óhaj s a viszonyok kényszerítő nyomása végre megismerteti a rendekkel a magyar nemesi felkelő seregnek a gyakorlott és harczedzett zsoldos hadakkal szemben való hasznavehetetlenségét és az állandó hadsereg felállításának szükségességét. Az 1712/15-i országgyűlésen meg is történik a nemzetünk életében olyan életbevágó fontosságú mű megalkotása: az állandó hadsereget Magyarországon is törvénybe iktatják.

*

Ausztria hadseregszervezetébe az állandó hadsereg eszméje csak másfél évszázaddal Mátyás állandó hadseregének felbomlása Után, akkor sem öntudatosan, hanem úgyszólván észrevétlenül csúszott be s csak igen lassan jutott határozottan kifejezésre.

A középkori hűbérrendszer hanyatlása, azok .à nehézségek, a melyekkel valamely háború vagy hadszíntér céljaira a sereg felállítása járt S a tartományi felkelőcsapatoknak az a kellemtelen tulajdonsága, hogy nem akartak az ország határain túl küzdeni: lassan-lassan Ausztriában

is a seregalakítás régi tradícióival való szakítás-hoz vezetett.

Az örökösen fenyegető török veszedelem, mely egyrészt erős, másrészt mindig és gyorsan rendelkezésre álló, vagyis minden pillanatban harcukész sereget követelt: bizonyára már a XVI. században az állandó hadsereg megteremtéséhez vezetett volna, ha — mint osztrák részről állítják — az örökös pénzhiány nem állott volna ennek útjában.

Wallhausen János, korának legmélyebben gondolkozó, legtapasztaltabb és legtekintélyesebb hadtudósa, a legelső katonai képzőintézetnek, a siegeni hadi iskolának igazgatója «Kriegskunst zu Fuss» című hadtudományi munkájában kimutatja *ugyan, hogy azon a pénzen, a mit a magyarországi évenként újból fogadott zsoldos seregekre költöttek, hatvanezer gyalogosból és húszezer lovasból álló állandó hadsereget lehetett volna fenntartani. Hasonlóképen vélekedik később Montecuccoli is. Mivel azonban ez amúgy sem fontos dolog, fogadjuk el az osztrák álláspontot, mely szerint a pénzhiány volt az oka az állandó hadsereg elmaradásának, s hogy egyébként a viszonyok kényszerítő hatalma bizonyára maga után vont a állandó hadsereg megteremtését. Erre vallanak legalább I. Miksa császárnak a «Kyrisser» lovas intézmény és egy császári gárda megalakítását célzó intézkedései, jóllehet előbbi intézmény csak rövid életű, utóbbi pedig teljesen siker nélkül való volt.*

Hogy I. Miksa császár tényleg fogékonysággal birtak állandó hadsereg előnyeire, bizonyítja az is, hogy 1563-ban Alsó-Ausztria rendjeit

ezer lovas és hatezer gyalogos *állandó* kiállítására kérte, s midőn ez a kérése hiábavalónak bizonyult, a tartományi felkelések meglevő intézményét próbálta kitágítani. Ezen cél megvalósítására alkotta 1511-ben a tiroli, 1516-ban pedig az innsbrucki «libell», mely az összes osztrák tartományok kölcsönös védszövetségét állapította meg, s ilyenformán az osztrák állameszme első megnyilatkozásának tekinthető.

Az innsbrucki libell jelentékeny előrehaladást jelent a hadsereg ereje és gyors felállítása tekintetében, s bár az *állandó* hadsereg gondolata nincsen benne világosan kifejezve, mégis határozott közeledést mutat annak lényege felé az által, hogy az osztrák örökös tartományokban *állandó* haditanácsokat teremt.

Az *állandó* hadsereg eszméjéhez való további közeledést II. Rudolf alatt találjuk, ki, szakítva azon addigi szokással, mely szerint az ezredeket minden hadjárat évi végével feloszlatták, s a következő hadjárat évi elején gyakran ugyanazon ezredest új ezred felállításával bízták meg, 1598-ban, a hadjárat végén három német landsknecht-ezredest és 2000 fegyveres lovast Magyarország néhány végvárának védőrsége gyanánt békében is együtt tartott. Ezt az intézkedést sem tekinthetjük azonban az osztrák *állandó* hadsereg fejlődésének kiindulópontjául, hanem sokkal inkább a törökök folytonos betörései miatt szükséges kényszerintézkedésnek, mert eltekintve attól, hogy ezt a három ezredest később tényleg feloszlatták, mindazon berendezések hiányoztak, a melyek az egységes alapelvek szerint való *állandó* hadseregszervezésnek jellemző ismérvei.

A harminczéves háború segítette azután nagy lépéssel előre az állandó hadsereg megalakításának ügyét. Az addigi rövid háborúk után egyszerre egy harmincz esztendőös küzdelem következett.

Természetes, hogy az ilyen hosszú háború úgy Ausztria, mint a többi európai állam hadseregszervezetében mélyreható változásoknak volt okozója. Nem lehetett immár, mint eddig történt, az ezredeket minden hadjárat után feloszlatni, mert a következő tavasszal az új háború biztosan fenyegetett, vagy a régi még a télen át is tartott, s mert az elbocsátott s így kereset nélkül maradt zsoldosok rögtön az ellenséghez pártoltak volna.

Szokássá vált tehát, hogy a folyatónagyas hadiállapotra való tekintettel, ha nem is valamennyi, de bizonyos számú ezredet a kapituláció megújítása nélkül együtt tartottak, mi által, ha nem is állandó hadseregre, de hosszabb ideig állandó ezredekre tettek szert. Ezek az ezredek azonban a 30 éves háború első felében úgy kiegészítés, mint közigazgatás tekintetében még teljesen az ezredparancsnok kezében voltak, az ezredesek tulajdonait képezték, semmit sem függetek a császártól, – nem is annak esküdtek fel. Hogy ez a függetlenség mennyire ment, kitűnik abból, hogy a császár azon ezredeseket, a kiknek századai az országgyűléseken az ör- és díszszolgálatot ellátták, külön megkérte, utasítanak századaikat, hogy neki (t. i. a császárnak) is engedelmesskedjenek. Hogy a csapatok mennyire össze voltak forrva parancsnokukkal, bizonyítja az is, hogy az ezredek parancsnokaik halálakor, vagy elbocsátásakor elszéledtek.

A 30 éves háború folyamán ez a helyzet teljesen megváltozott, a hatalom lassanként a császárra szállott. Már a háború első felében találkozunk azon szokással, hogy az ezredes halála után ezredét sem fel nem oszlatják, sem magától el nem széled az, mint azelőtt szokásos volt, hanem az ezred élére másik ezredest állítanak, kire az ezred feletti parancsnokságot kiváló szolgálatok jutalmazásául ráruházzák, a hogy akkor mondták, az ezredet neki «conferálták», más szóval neki adományozták. Az ezred itt már a császár tulajdona gyanánt szerepel, ki azt hű emberének adományozhatja.

Még inkább a császár javára változtak a viszonyok Wallenstein alatt, ki már a császárnak esküdtette fel a csapatokat. Jóllehet az ezredes még mindig teménytelen joggal és privilégiummal volt felruházva, úgyszólván korlátlan ura volt ezredének s állása a toborzási és hadviselési mód és sok más körülmény folytán is nagyon befolyásos és jövedelmező volt, mégis másrészt, a császárral, mint hadúrral szemben, kinek a sok jogot köszönhette, függő viszonyba jutott s így az uralkodó is nagyobb befolyást nyert az ezredekre, szabadon rendelkezett velők.

A hadjárati évek végén ugyan még mindig fordultak elő leköszönések (Abdankung) vagyis ezredfelosztások, legtöbbször azonban csak azon ezredeknél, a melyek állomány vagy fegyelem tekintetében nagyon alásülyedtek.

Miután a császárnak, mint toborzó úrnak az ezredekhez való viszonya s a fentiekben ecsetelt szokások Wallenstein halála után is fennmaradtak,

lassankint a rendezett hadseregszervezéshez szükséges többi intézmény is fejlődésnek indult, s főleg miután néhány ezred, melyet ezen időszakban állítottak fel, még jelenleg is fennáll, méltán mondhatjuk, hogy Ausztriában a mai állandó gyalog- és lovasezredek, tágabb értelemben az állandó hadsereg keletkezésének *legelső csiráját* a harminczéves háború korában találjuk fel. Ez a megállapítás azonban a harmadik főfegyvernemre, a tüzérségre nem vonatkozik, mert a mint később látni fogjuk, a tábori tüzérség állandóságáról csak jóval Mária Terézia trónralépése után, vagyis a XVIII. század második felében beszélhetünk. Épen úgy más időpontoktól kezdve datálódik a műszaki fegyvernemeknek és a vonatcsapatnak állandósága is.

Jóllehet azonban az állandó hadsereg csiráját¹ már a harminczéves háború idejében felfedezzük, mégis azon elv, hogy csapatok békében is katonai szolgálatban tartassanak, hogy az állandó hadsereg államszükségletnek ismertésék el, Ausztriában tulajdonképen mégis csak III. Ferdinánd azon 1649. évi rendeletével nyer törvényes kifejezést, mely rendelet a 30 éves háború folyamán toborzás útján felállított ezredek közül 9 névleg megnevezett gyalog-, 9 vértés- és 1 dragonyosezredét békében is állandóan fenntartandónak jelölt meg. Ezen ezredek között volt az 1642-ben felállított mai 8., s az 1619-ben szervezett mai 11. gyalogezred és az 1619-ből, illetve 1631-ből származó mai 8. és 10. dragonyosezred.

Hogy a kortársak még ezt a rendeletet sem tekintették az állandó hadsereg megteremtőjének s még évtizedekig nem ébredtek annak tudatára,

hogy Ausztriának immár állandó hadserege van, hogy tehát az állandó hadsereg Ausztria hadszervezetébe tényleg észrevétlenül csúszott be, a mint kezdetben említettem, azt legjobban bizonyítja Montecuccoli, ki «Memorie della guerra» című hadtudományi munkájában még több mint két évtizeddel ezen rendelet kiadása után is sürgeti az állandó hadsereg rendszeresítését, igen meggyőző érveléssel bizonyíthatja annak előnyeit s azt kérdi: «Warum richtet man denn nicht eine beständige Armee von auserlesenen, tapferen, alten und versuchten Völkern auf?»

Rüstow «Geschichte der Infanterie» című művében szintén sokkal későbbi időpontot, t. i. az 1681. évet jelöli meg a monarchia állandó hadseregének keletkezési idejéül.

Csak az újabb hadtörténeti kutatás eredménye az az egyébként jogos és általánosan elfogadott álláspont, hogy a III. Ferdinánd említett rendeletében felsorolt ezredek képezik az osztrák-magyar monarchia jelenlegi állandó hadseregének alapját. Belőlük fejlődött a cs. és kir. közös hadsereg fokonkint a tökéletességnek arra a magas fokára, a melyen most áll. Ha tehát hadseregünk bölcsőkorának történetével akarunk foglalkozni, nyilvánvalóan legelső feladatunk az, hogy ezen ezredekkel alaposan megismerkedjünk. A következő fejezeteket ennek folytán ezen ezredek megismertetésének szentelem; tárgyalni óhajtom azt, hogy miként alakították meg és egészítették ki ezen csapatokat, s hogy milyen volt az ezredek szervezete, belső berendezése, a tisztképzés, igazgatszolgáltatás, a harcászat és a hadviselési mód.

II. FEJEZET.

A hadseregek megalakulása.

A harminczéves háború előtti korban a hadseregek csak a háború tartamára alakultak.

Ha az uralkodó a fenyegető háborús helyzet miatt hadsereget akart szervezni, mindenek előtt kiválogatta azokat a tapasztalt, híres hadfiakat,, a kikre a leendő hadsereg ezredeinek felállítását és parancsnokságát akarta bízni. Ezek mindenikét ezredessé nevezte ki és felhatalmazta, hogy egy vagy több gyalog- vagy lovasezredet toborozzon, mely célra neki annyi toborzólevelet adott, a hány századból, vagy a hogy akkor mondták, «zászlócskából» ezredének állani kellett. A kapott levelekkel pedig a toborzás tulaj donképeni eszközlőit, a toborzó, akkori néven *verbungos* tisztet látta el, kik is egy-egy trombitás írnok s néhány közember és egy cigánybanda kíséretében bejárták a kiutalt toborzókörteteket, nyilvános tereken, lehetőleg vásár, búcsú vagy más sokadalom alkalmával kirakták a toborzó úrnak vagy főtisztnek zászlaját, megkiáltották a zsoldot s kihirdették azon egyéb feltételeket, a melyek mellett az ezredes katonákat akar fogadni.

Mivel a toborzás végrehajtásáról a leghelyesebb képet nyerjük a toborzó tisztnek adott hajdani utasításokból, gróf Károlyi Sándor 1741-ben kiadott utasítását, mint kiválóan jellemző okmányt, szórói-szóra közlöm:

1. A *verbungos* tiszt kezéhez veszi a pátenslevelet és Bada Gábor vármegyei pénztárostól

a kiutalt 50 frotot és Szathmár-Németi városába a hetivásárra jókor bemegy. 2. Igazolja magát a városi hatóságnál, magának verbungos szállást adat. 3. Fogad maga mellé hegedűsöket, vagy más muzsikásokat és zeneszóval kezd a katonák föl-fogadásába; lehetőleg magyarokat, esetleg alkalmas oroszokat és oláhokat is fogadhat föl, a termetre közepesek, izmosak, épkézlábúak közül a 18 és 26 éves korosztályokból. 4. A verbungos pontos jegyzéket vezet a zsoldról, mely a besorozás alatt nekik fejenként 6 kr-jával jár. 5. Mihelyt 15-20 ujoncz van együtt, abból a legalkalmasabbat megteszi káplárnak, ki a többire fölügyeljen; elszállásolásukról az alispánt értesítse s az ujonczokat ágye]rneztesse, hogy a porcióval beérjék, minden kihágástól óvakodjanak, elszökni életek vesztese alatt ne merészeljenek. 7. A verbungos tiszt magát és a muzsikásokat saját költségén tartja, ez által érdemet szerezvén arra, hogy fölkelésnél majdan rendes tisztté promoveáltassék.

A gyalogság számára való toborzásnál törvényesen megtartott szolgálati idő nem volt megállapítva, hanem a toborzó-tiszt és az újoncz között kötött szerződésben (*conducatio* hadszerződés) határoztatott meg. A megállapodás eleintén hat hónapra vagy egy hadjáratra évre szólott; később többnyire az egész hadjárat tartamára kötöttek szerződést s mivel a hadjáratok a legtöbbször évekig eltartottak, a bizonytalan tartamú szolgálati időben való megállapodás is előfordult. Utóbbi esetben a hadjáratok végén az ezredek felosztatásakor, a *hadoszláskor* feleslegessé vált katonákat egyszerűen szélnek eresz-

tették. Az ilyen szétbocsátott, sokszor hónapokig foglalkozás és kereset nélkül csavargó, erőszakos koldulást űző katonák sok kihágást és bűncselekményt követtek el, valóságos csapásai voltak az illető városnak vagy vidéknek. Természetesen rövidesen is bántak el velük, ha sikerült őket elcsípni. Midőn pl. 1664-ben Erdélyben 300 zsoldos «mezei katonát» szabadon bocsátottak s azok rabolni kezdtek, parancsot adtak ki, hogy mindenki, a ki közülök egyet elfog, köteles azt azonnal levágni.

A katonának beállottakat a toborzó tiszt mindjárt bevezette a toborzórajstromba s kifizette nekik a kilkudott foglalót, a melynek felvételével az illető «obligát» lett, vagyis a szerződés tartamára magát köteles szolgának ismerte el.

A toborzás befejezése után a hadúr szemlemestere, egy tápasztalt, magasrangú katona megmutráltta az ezredet, hogy meggyőződjön arról, vajjon mindenkiben eleget tettek-e a hadúr feltételeinek.

A mustramester három kopjából rögtönzött kapu előtt állott fel. Mellette állott az ezredes lóháton és az a százados, akinek százada épen soron volt. A szemleírnok, kinek a tett megjegyzéseket kellett hűen feljegyezni, asztal mellett ült.

A katonák teljes felszereléssel egyenkint a kapun át járultak a szemleúr elé. Ez azután minden egyest szigorúan megvizsgált úgy testalkat és mozgékonyság tekintetében, mint a felszerelés teljességét és állapotát illetőleg. A ki bármiféle okból nem felelt meg, nem mehetett át a kapun. A szemleúr utasításában külön meg

voltak jelölve azok a dolgok, a melyekre különös figyelemmel kellett lenni. Elsősorban rendszerint a létszám teljességéről kellett alaposan meggyőződni, a mi azért volt különösen szükséges, mert a századparancsnokok «financierens halber» gyakran több embert vezettek be a szemlelajstromba, mint a hány tényleg századaiknál volt. A hadúr ugyanis a szemlelajstromok alapján, az abba bevezetett személyek után fizette ki az illetéket a század részére. Ha a századnál kevesebb volt a katona, mint a mennyi a szemlelajstromban, a hiányzó emberek utáni összes illetékek a százados zsebébe vándoroltak.

A megmustrálás után következett az ezred megalakulása. Az összegyűjtött katonákhoz az ezredes rövid beszédet intézett, melyben az ezred megalakulásának célját magyarázta meg. Azután az összes emberek egyetlen nagy körbe állottak fel, melynek közepén az ezred zászlaját bontották ki. A hadbíró felolvasta a hadiczikkeket s a szemleúr jelenlétében megeskette az ezredet.

A hadiczikkek azon határozmányokat tartalmazták, a melyeket a hadúr és az ezredes az ezred felállítására nézve megállapítottak s a mely határozmányok, mint később látni fogjuk, az ezrednek, mint nagy katonaközségnek, legfőbb törvényei voltak.

A felesketés után következett a tisztséggel és hivattal felruházottak *bemutatása* ('Vorstellung der hohen Aemter), mely abból állott, hogy az ezredtörzs tisztjeit és altisztjeit a legénységnek név és hivatal szerint megnevezték.

Az újonnan kinevezett ezredest ezredének a főhad biztos (Oberkriegscommissarius) mutatta

be, mely alkalommal az ezredes neki száz aranyat átadni s öt fáradozásaiért még külön megajándékozni tartozott. Később a bemutatást nem a főhadbiztos, hanem a vezénylő tábornok, vagy ennek helyettesítője, egy e célra külön kirendelt tábornok eszközölte, de a hadbiztos jelenlétében. A bemutató tábornoknak ekkor az új ezredes egy teljesen felszerelt hátsólovat tartozott ajándékozni, megfizette ezenkívül a hadbiztos kezéhez a száz aranyat s végre a kinevezési okmányért az udvari haditanácsnak 350 frtot kellett beküldenie. Századostól lefelé a tiszteket az őrnagy mutatta be, kinek a kinevezett tisztek mindegyike egy pár jóminőségű tiszti pisztolyt tartozott adni.

III. FEJEZET.

Gyalogság.

A 30 éves háború végével a tűzi löfegyverek még nem győzedelmeskedtek egészen a szálfegyvereken. Igaz, hogy úgy számbelileg, mint alkalmazás tekintetében is túlsúlyba jutottak már a kopjával szemben, tisztán a védelem eszközévé süllyesztvén a fegyverek eme királynéját.

Míg ugyanis a XVI. században még a kopjások támadásának kell a döntést meghozni s a lövészek csak előkészítik a kopjások támadását, a XVII. században már a muskétásokat tekintik a döntő fegyvernemnek, a tűznek kell a döntést létrehoznia s a kopjások úgyszólván csak a muskétásoknak az olyan ellenséggel szemben való megvédésére vannak hivatva, a mely ellenség a tűzharcot

ingadozás nélkül kiállván, a kézi tusát keresi. A» ilyen esetek azonban nagyon ritkák. A történetírók mindig külön kiemelik az olyan alkalmakat, midőn a küzdelem annyira elkeseredetté fajult, hogy kopjás és kopjásossal került szembe.

Daczára azonban a muskéta kezdődő fölényének, a kopja még félszázadig használatban marad. A gyalogság tehát nincsen egységesen felfegyverezve, hanem a nagyobbik fele muskétával, a kisebbik pedig kopjával van ellátva.

A *kopjások* védőfegyverzet gyanánt mellvértet, nyak- és karpánczél, pléhkötényt és vassisakot viseltek. Fő támadó fegyverük az 5½ méter hosszú kopja vala, melynek nyele kőrisfából való volt s egyik vége 3-4 cm széles kétélű vashegygyel volt ellátva. A kopján és a védőfegyverzeten kívül a kopjások a baloldalon hosszú, egyenes kardot is viseltek s ilyenformán a szó szoros értelmében «nehéz» gyalogosok voltak.

A *kopjával való gyakorlat* roppant körülményes, mesterkél, bonyolult és haszontalan fogásokkal telített vala. Wallhausen János Jakab «Kriegskunst zu Fuss» című művében részletesen leírja a fogásokat. Az igazán egyszerű kopja használatához nem kevesebb, mint 21 vezényszó volt szükséges.

A *muskétások* sem voltak sokkal könnyebbek a kopjásoknál. Igaz, hogy a vaspánczélzat hiányzott náluk s csak a pléh sisak emlékeztetett rá, de főfegyverük, a kanócz-závarzatos muskéta, mely $\frac{1}{8}$ - $\frac{1}{10}$ fontos golyókkal 300 lépésre lőtt, nagyon nehéz szerszám volt. A muskétán kívül pedig még nagyon sok mindent kellett czipelniök: a nehéz, széles, görbe kardot, a muskétának

lövés közben való feltámasztására szolgáló, kb. 120 cm hosszú, vasból való villát s vállövszerűen a löszert.

A muskétával való gyakorlatozáshoz 143 vezényező volt szükséges, melyekből csupán a tüzelés és újratöltés 99-et igényelt.

Egyenruházatról még nem lehet beszélni. A katonák öltözetének alakja és szabása ugyan eléggé hasonlított egymáshoz, de a színnek, hajtókának, stb. megválasztása az ezredtulajdonos ízlésére, helyesebben: kényére-kedvére volt hagyva. A hadviselő felek csak bizonyos tábori jelvények által voltak megkülönböztetve. Ilyen jelvények voltak a különféle színű és nagyságú, képekkel és jelmondatokkal díszített zászlók, a lovasságnál lobogók s főleg a tábori öv. A fehérhegyi csatában a császáriak és bajorok fehér szövetből vagy papírból való övet használtak, a svédek pedig fehér-égszínkéket viseltek. Wallenstein később vörös szolgálati övet rendszeresített a császáriaknál.

A császári hadseregben az egyenruhát hivatalosan I. Lipót 1690 körül rendszeresítette. A ruházatról való gondoskodás eleintén az ezredparancsnok felügyelete alatt a századparancsnok dolga volt. Az öltözeti cikkek beszerzésére szükséges pénzt a katonák zsoldjából vonták le. A hasznosuló századosok azonban a katonák pénzéből meg akartak gazdagodni, minél több pénzt vontak le tőlük s minél kevesebb ruhát adtak nekik. Ezen a bajon akartak segíteni akkor, a mikor 1697-ben az állam vette át az egyenruházat beszerzését. Ez a mód sem felelt meg, mert a katonák, a kiknek most nem állott érdekében, hogy a ruha sokáig tartson, nem kímélték.

1699-ben tehát újból behozták a zsoldból való levonást s minden egyes emberrel külön elszámolást vezettek. Most azután mindenkinek érdekében volt a ruhát kímélni, mert a ki kevés ruhát rongált, a megtakarított pénzt visszakarta.

1751-ben a tiszteknek különös kitüntetésképen megengedték, hogy az udvarnál katonai ruhában jelenjenek meg. Szolgálaton kívül a tisztek rang és vagyon szerint hímzett vagy másképen díszített kabátot és mellényt is viselhettek.

Külön előírás szabályozta a hajviseletet. Tisztek és legénység czopfba font haját viseltek s a legénység azonkívül az oldalhaját fürtökbe csavarta. A fürtök viselését 1775-ben, a czopfét 1805-ben szüntették be.

Úgy látszik, hogy az öltözködés dolgában, különösen a fiatalabb tisztek, már a XVIII. században is épen úgy hódoltak a divatnak, mint manapság. Erre vallanak legalább azok a rendeletek, melyek a szabálytalan öltözködést, haj- és bajuszviseletet akarták kiküszöbölni. Laczy tábornok pl. az 1768-70-iki gyakorló táborok meg szemlélésekor tapasztalt hiányokról szólván, így ír:

A tisztek kalapjai az ezredek nagyobb részénél nagy fáradtsággal és oly csodálatos módon vannak alakítva s oly művésziesen felgyűrve, hogy csupán a nemezről, melyből készítve vannak, ismerhető föl, hogy tulajdonképen kalapok lennének.

Úgy látszik, hogy a tiszt urak nagy aggodalommal szorgoskodnak azon, hogy valami mesterségeset találjanak ki. A kalapnak mégis csak kalapnak kell lennie. Alakja követeli, hogy karimája magasabb legyen, mint a fejrész, s a kalapot akkor szokás jó formájú kalapnak nevezni,

ha karimájának eleje csak egy kissé van hátrább vonva, mint oldalai. A mi nagyságát illeti, ne legyen az se túlnagy, se túlkicsiny. A középút követése minden dologban a legokosabb.

A *gyalogezerdek* az ezredtörzsből és io zászlócskából (század) állottak.

Az *ezredtörzshöz* tartozott: 1 ezredes, 1 al-ezredes, 1 főstrázsamester, 1 szállásamester, 1 káplán, 1 soltész (hadbíró) és a foglár cum suis, vagyis a neki alárendelt emberekkel, néhány darabonttal, poroszlókkal, tömlőcztartókkal és a hóhérral.

Mielőtt tovább mennénk, ismerkedjünk meg a felsorolt katonaszemélyek egy részének állásával, hatáskörével, teendőivel és jogaival.

Az *ezredes* úgyszólván korlátlan ura és *tulajdonosa* volt ezredének. Az ezred úgy kiegészítés, mint közigazgatás tekintetében teljesen az ezredtulajdonos kezében volt, semmit sem függött az uralkodótól, s nem is annak esküdött fel. Barthold, Frundsberg című munkájában, a katonaköztársaság diktátorának nevezi az óbester. Persze nem is lehetett akárki ezredes. Tettekkel kellett bizonyítani a fényes állásra való érdemeséget. A ki nyílt csatában nem tűnt ki, vagy egyébként kiváló cselekedetek által nem vonta magára a hadúr figyelmét, dehogy is mert volna az ezredtulajdonosi állásra pályázni.

Az ezredesi állás fontossága abból a fényből és pompából is kitűnt, a meilyyel az ezredes állandóan körül volt véve. Rendszerint lóháton, csatlósoktól és darabontoktól kíserve jelent meg, kik tarkábbnál tarkább és czifrábnál czifrább öltözetekben díszeltek.

Az ezredes jogainak és kiváltságainak terje-

delmét a hadúrral kötött szerződés (capitulatio) határozta meg. Szabványos privilégiumai közül a fontosabbak voltak:

A bírói felsőbbbségi jog. Az ezredes rendelte el a büntetőbírószági vizsgálatokat, ő hagyta helyben, hirdette ki és hajtatta végre az ítéleteket, vagy bölcs belátása szerint megkegyelmezett a halálraítéltnak. A kor legelterjedtebb fegyelmi eszköze lévén a bot, az egész ezred (a tisztek, a káplán, és a hadbíró kivételével) az ő botja alatt állott.

Kinevezési, előléptetési és elbocsátási jog.

Házasságengedélyezési jog 1769-ig.

Szabadságolási jog.

Örökösödési jog. Az ezredes az örökösök és végrendelet nélkül elhalt tisztek általános örököse volt. Minden esetben s így még akkor is kijárt neki az elhunyt legjobb lova, vagy 100 tallér, ha szegény özvegy maradt hátra. Persze ilyenkor nem igen illet élni a joggal. A hogy Regal mondja: «dennoch wird er von Selbsten so diskret sein, dass er es nicht nehme. Das Recht aber im stäten Vigore zu halten, muss er es sich an die Stangen, oder in den Stall bringen lassen, nach welchem er es allemal zurücksenden kann.»

Az ezredes korlátlan administratora volt ezredének, a gazdálkodásból felmerült jövedelmeket ő élvezte, csak az ezredpénztár kezelésénél működtek közre az alezredes és a főstrázsamester (örnagy). Rendes illetékei az esetenként megszabott ezredesi fizetésből és a testőrszázad tulajdonosságával járó bevételekből állottak. Ezenkívül azonban sokféle, többnyire görbe utakon szerzett mellékjövedelem szaporította az ezredes bevételeit. Az újonnan kinevezett parancsnokokat

például az ezredes mutatta be csapatjaiknak és csak ezen bemutatás után vehették át a rájuk ruházott parancsnokságot. Az ezredest a bemutatás körül tanúsított fáradozásáért jutalmazni kellett.

Másik jövedelmi forrása volt a megüresedett tiszti állások áruba bocsátása. Természetesen ilyenformán nem a sorba jutó, vagy arra érdemes, hanem a többet ígérő került a tiszti állásokba, a mi a tisztikar szellemét, képzettségének színvonalát nagyon aláásta.

Az állam vagy a hadúr által kiszabott toborzó-pénzből is mindig jutott valami az ezredesnek, s ha már az államot nem lehetett megrövidíteni, a felfogadott katonáknak nem fizették ki az egész toborzó-pénzt.

Az ezredesek katonáik ruházására meghatározott átalányt kaptak, a mivel gazdálkodhattak. Ennél a gazdálkodásnál persze a saját zseb volt a fő, s hogy minél többet megtakaríthassanak, rongyosan járták a csapatot. A katonaság ételmezésére kapott összegből is tudtak jövedelmet csinálni. Az állam ugyanis mindig az előírt állomány után fizette az ételmezési pénzt. Az állomány azonban sohasem volt teljes, mert az ezredesek nem igen igyekeztek a beállott fogyatékokat pótolni, hanem zsebre rakták a felesleges ételmezési pénzt. Mikor pedig a kirendelt biztosok mustrálni jöttek, a hiányzó, de a szemlelajstromokban jelenlevőnek feltüntetett emberek helyett katonaruhába öltöztetett strohmannokat vezettek elő. Ez a visszaélés gyakran oda vezetett, hogy ezredeket csupán azért kellett feloszlítani, mert tulajdonosaik nem gondoskodtak a hiányzó emberek pótlásáról.

Az *alezredes* az ezredparancsnok támogató-

sara, távolléte esetében pedig helyettesítésére volt hivatva. Gondoskodnia kellett arról, hogy az ezred a delinkvenszektől akár elitelés, akár felmentés útján, mielőbb megszabaduljon. Mivel a bűnösök érdekében való közbenjárás is kötelességei közé tartozott: az ezred anyjának nevezték.

A *főstrázsamester* volt az ezred legfontosabb személyisége. Teendői annyifélek, hogy igazán kiváló embernek kellett lenni annak, a ki jól el tudta végezni azokat. Ő a tulajdonképeni végrehajtó közeg és gyakorló mester. Az ezredparancsokat ő közvetíti és ő hajtja végre, ő rendezi a díszkivonulásokat, ő osztja el és állítja fel az őrségeket. Erődített helyek kapuit a hadsegéd, egy tizedes és négy közembertől kísérve este ő zárja be, reggel ő nyitja ki. ő tartja nyilván a vendégfogadók idegen szállóvendégeit. Meneteknél és táborozásoknál a harczászati rendet és a menetütemet ő ellenőrzi, ő veszi szemügyre és jelöli ki a tábor- és riadóhelyeket stb. stb. «In Summa durch ihn muss die Ordnung sowohl in und ausser Lager, im Marsche, Schlachten und anderen Begebenheiten gehalten werden . . .» «er muss ein rechtes Protokoll des Regiments sein, von Allem und Jedem wissen, unverdrossen, fleissig, positiv, exact, wachsam, phlegmatisch und vif und zugleich auch ernsthaft sein.»

Ő az egyedüli, a ki az arcvonal előtt majdnem mindig lóháton van, hogy az előforduló hibákat annál gyorsabban helyreigazíthassa.

A *káplán* azon kivételes személyek közé tartozott, a kik felett nem hatalmaskodott a bot, a kiket csak pénzbüntetéssel lehetett fenytíteni. Az ezred nem tartozott semmiféle más egyházi

kötélékbe, hanem az ezredpáter plébániáját képezte, melyben az egyházi szolgálatot kizárólag ő látta el. Fizetése nagyon kevés volt s csak az segített rajta, hogy keresztelőknél, esketéseknél és temetéseknél külön taksája volt, meg az, hogy az ezredparancsnok más szolgálatokra is használta, pl. bevásárlások eszközlésére, a hol azután szert tehetett valami kis haszonra.

A *soltésznek* feladata volt az ezredben az igazságszolgáltatást a parancsnok utasításai szerint intézni, azonkívül a katonáknak, a kik jogügyekben hozzá fordultak, felvilágosítással és tanácsal szolgálni. Állása nagyon jövedelmező volt. Újonnan kinevezett századosok, hadnagyok és zászlósok 1-2 tallért tartoztak neki leróni; a ki a, bírósági tárgyaláshoz bottal, gyűrűvel vagy kesztyűvel jelent meg, avagy pecsétnyomóját nem hozta magával, büntetést fizetett a hadbírónak; azonkívül magas taksája volt örökösödési tárgyalásoknál és pereknél is.

A *soltésznek* vitéz embernek s a polgári büntető ügyekben járatosnak kellett lennie. Kinevezésekor pálczát kapott s arra esküdött föl, hogy az igazságot fogja osztani úgy a szegényeknek, mint a gazdagoknak, senkinek kedvéért, senki hátrányára.

Az *ezredsebész* a 30 éves háború után még nem volt rendszeresített állás. Mivel azonban a századok tábori sebészei az egészségügyi szolgálatot nagyon hiányosan látták el, már a 30 éves háborúban szokássá vált, hogy az ezredek saját költségükön fogadtak ezredsebészt, kinek Khevenhüller szerint gyakorlott anatómusnak kellett lenni, s a medicinához is kellett «*valamit*» érteni, legalább

annyit, hogy a legközönségesebb betegségeket, pl. lázt, hideglelést, hasmenést és kólikát gyógyítani tudja. Az ezredsebésznek a századsebészek, kiket szükség esetén megbotozhatott, valamennyien alá voltak rendelve. Neki magának csakis az ezred tisztikara parancsolt, mert kizárólag annak költségén tartották, s így még Ófelségének sem volt hozzá semmi köze.

A *foglár* nagyon fontos személy. Ő óvja az ezred tekintélyét *azáltal*, hogy minden büntetendő cselekményt kikutat s a vétkeseket bíróság elé állítja. Hogy cseppet sem lenézett állás, ellenkezőleg igen tiszteletreméltó hivatal a foglárság, kitűnik abból, hogy ha a foglár előlép, rendszerint hadnagy lesz belőle.

A büntetések végrehajtására a tömlöcztartó, a hóhér és poroszlók «cum suis» alája vannak rendelve, ezek azonban tisztátalanoknak tartatván, nem szabad velük bizalmaskodnia.

Tulajdonképeni foglári teendőin kívül még temérdek más dolga is vagyon, ő rendezi a vásárokat a táborok közelében, a hol a katonák a szükséges dolgokat beszerezhetik, ő tartozik megvizsgálni a mészárosok és markotányosok mérőeszközeit, ő utasítja a katonasasszonyokat a táborutak és terek tisztogatására, menetek alatt ő vezeti a málhacsapatot (Tross), «dabei ein Weib eine Fahne führt, dem aller Tross nachfolgen muss».

Mise alatt a templomajtóban áll, úrnapi körmenetkor 50-60 lépésre oldalt megy s vigyáz, hogy úrfelmutatáskor a katonák letérdepeljenek.

Törvénytámasoknál ő gondoskodik arról, hogy a delinkvens józanon jelenjen meg a bírái előtt s nehogy pálinkásfiaskó legyen a zsebében.

Nem csoda, ha az ilyen sokoldalú tevékenységgel együttjáró állást fontosnak tartottak, s a foglárt, ki a fenti, hogy úgy mondjuk, anyagi kötelemeken kívül még a büntetés végett neki átadott delinkvenszek érdekében való közbenjárás nemes erkölcsi teendőjét is ellátta: az ezred apjának nevezték.

A *százados* a század parancsnoka s egyúttal tulajdonosa vagy örököse is volt. A század közigazgatását önállóan vezette. A közigazgatásból felmerült anyagi károkat ő viselte, az anyagi előnyöket ő élvezte. Ő fizette ki a zsoldot az állomány lajstromok alapján, ő látta el ruházattal és fegyverzettel katonáit s ő gondoskodott a felszerelési cikkek jókarban lételéről.

Az «örökös» elnevezést indokolta elsősorban azon körülmény, hogy a XVII. században a század tulajdona tényleg sokszor még akkor is a századparancsnok fiára szállott, ha az fiatal volt is ahhoz, hogy a parancsnokságot átvegye, másfelől az, hogy a százados özvegye a századtulajdonosi jövedelmeket férje halála után néhány évig úgyszólván nyugdíj gyanánt élvezte.

Az anyagi jövedelmeken kívül a százados sok joggal is fel volt ruházva. Fegyelmi fenyítő hatalma volt, a század két emberét saját kiszolgálására használhatta, altisztjeit eleintén maga nevezte ki, később kinevezésre ajánlhatta, sőt nősülési engedélyt is adhatott. Utóbbi joggal persze sok visszaélés történt. Megesett, hogy haszonleső századosok anyagi jutalmazás fejében összes katonáiknak nősülési engedélyt adtak, úgy hogy a században majdnem ugyanannyi asszony volt, mint katona. Ahogy az akkori

szabályzat mondta: «Daher es dann geschehen, dass sich bei einer Compagnie fast soviel Weiber, als Männer befunden, so eine gar schändliche und üble Sache ist.»

A hadnagy olyanforma szerepet játszott a században, mint az őrnagy az ezredben. Mindenben támogatta a századost, ő volt a «justice*» és «discipline» öre.

A *zászlósnak*, mint legalsóbb rendfokozatú tisztnek eleintén a zászló hordása és veszély esetén utolsó csepp vérig való védelmezése volt legfőbb teendője. Később azonban, mint a hadnagy helyettesének hovatovább több teendője akadt s ezek a kötelességek mindinkább elvonták tulaj donképeni hivatalától, mely a zászlótartóra szállott át.

Miután a bűnösök érdekében való közbenjárás, a kórházi betegek meglátogatása, s azok érdekeinek a sebészekkel szemben való képviselése, a becsstelenség felett való zászlólengetés által azok becsületének helyreállítása is kötelességei közé tartozott, a *század anyjának* is nevezték.

A becsülethelyreállítás czeremoniája a XVIII. századbeli Esterházy-féle szabályzatban a következőleg van leírva:

A század az ezredes szállása elé vonul; oda viendő a zászló is, mely körül a század kört képez, egy négy lépés széles nyílást hagyván fönn. A becsületvesztett katonát most a foglár az őrséggel együtt ide vezeti s a körön kívül megállítván, kalapját szájába adja: erre a becsületvesztett, szájában a kalappal, négykézláb hátrafelé csúszik mindaddig, míg a nyíláson át a körbe ért, a mikor is irányt a kör közepén álló zászlótartóhoz vesz.

A zászlóhoz közeledve megállapodik, majd, három lépésre csúsztatva, kalapját a szájából kivesszi s a körülálló legénységet az «Isten nevében» kéri, hogy becsületét adják vissza s őt ismét bajtársul íogadják. Ezt háromszor — harmadszor a zászló felé fordulva — ismétli.

Ekkor az őrnagy a századdal tudatja a becsületvesztés okát, valamint azt is, hogy az ezredes úr különös okoknál fogva kegyelmet gyakorol s a bűnös becsületét helyreállítja. Ezután kérdést intéz a századhoz, hogy őt becsületesnek ismerni s bajtársul fogadni akarják-e. A század erre igennel felel, a bűnös pedig kalapját hátrafelé a körből kidobja. Csak ekkor következik a becsület helyreállítása zászlóval.

A kivont karddal álló őrnagy tisztelgést vezényel, a zászlótartó pedig a zászlót a térdelő bűnös feje fölött megcsóválja, majd függőleges helyzetbe hozza, s rúdjaival a fejét háromszor megüti, először mondván: «Én téged becsületessé nyilvánítalak Ő Felsége nevében!», másodszor: «ezredesünk nevében», végre harmadszor: «az egész ezred nevében; becsületes neved, melyet elvesztettél, ezennel visszaadatik, hogy ismét szabad légy és az ezrednél, mint eddig, tovább szolgálhass».

A fegyverek ezután lábhoz vétetnek, a felszabadított jobbulást ígérve, becsülete helyreállítását megköszöni, az őrmestertől új kalapot kap s fegyverét az őrnagy kezeiből átvéve, beosztásába lép.

Még fölemlítendő, hogy a zászlótartó utasításában benn van, hogy a bűnös fejére ilyenkor a zászlórúddal *jó nagyot üssön*, hogy a szertartás emlékezetében maradjon.

A tábori *sebész* a betegek és sebesültek gyógykezelését látta el, persze nagyon gyenge módon. Előképzettsége, anatómiai tudása nem lévén, közönséges borbély és kuruzsló volt biz ő, a ki az orvosi tudományokhoz semmit sem értett, s így súlyosabb esetekben orvoshoz kellett folyamodnia. A milyen kevés volt azonban a tudománya, épen olyan nagy volt az önérzete és rátartósága, s így nem igen akarta a medikust magánál okosabbnak elismerni. Pedig csak tizedesi rangja volt s kötelességeihez az is hozzátartozott, hogy bizonyos minimálisan megszabott fizetés, az ú. n. csészepénz ellenében a századot hetenkint kétszer megborotválja.

A *káplár (tizedes)* egy tizedességnek volt előjárója s igen fontos és fáradságos állása volt. Azonkívül, hogy a legénység közvetlen kiképzésének és fegyelmezésének nehéz munkája az ő vállaira nehezedett, azonkívül, hogy a ruházat tisztaságának, jókarban tartásának ellenőrzése, a fegyverzet és szerelvény gondozására való felügyelet az ő kötelességei közé tartozott, még az emberek testi tisztaságával is neki kellett törődni, s neki kellett számontartani, hogy mindenki naponkint mosakodjék, fésülködjék és czipőit tisztítsa, miért is a káplárt közönségesen komorn yiknak nevezték.

IV. FEJEZET.

Lovasság.

A XVII. században a *lovasság* vértesekből, karabélyosokból, dragonyosokból és huszárokból állott.

A *vértések* a szó szoros értelmében nehéz lovasok voltak, a XVII. század közepéig talpig vasban. Majdnem összeroskadtak a páncélnyat súlya alatt. Rengeteg nagyságú nyeregben, mintegy két vánkos közé szorítva ültek a lovon. A nagy súlynak megfelelően, erős, nehéz lovakat használtak s ügetés volt a leggyorsabb járásmódjuk. Csakis a lóháton való harcra voltak alkalmasak.

A *karabélyosok* főleg a lőfegyverrel harcoltak, ők voltak a lovasság muskétásai. A *dragonyosok* úgy voltak felfegyverezve, mint a gyalogság muskétásai és kopjásai, úgy hogy egy 200 főnyi dragonyos században 100 muskétás és 100 kopjás volt. A dragonyosok tehát «lovasított gyalogság» számba mentek. Főfeladatuk a gyalogtűzharcz vívása volt. Számukra a ló csak szállítóeszközül szolgált.

A *huszárok* kisebb kötelékekben, mint a hadsereg irreguláris könnyű lovasai szerepeltek. A huszárokat a 30 éves háborúban Wallenstein második vezérsege, főleg pedig Isolani Lajos cs. tábornoknak a könnyű lovasság parancsnokává történt kinevezése óta tévesen horvátoknak (Kroat) nevezték.

Az egykorú jelentések és külföldi történétírók e korról írva állandóan horvátokról beszélnek s

ezalatt az elnevezés alatt foglalják egybe az összes Magyarországból toborzott lovasokat.

Ballagi szerint a *horvát* név Isolaniról ragadt a könnyű lovasságra, szokás lévén akkoriban a vezér nemzetisége után elnevezni a csapatot. Szerinte a *horvát* jelző nem is a nemzetiséget, hanem a *csapatnemet* akarta kifejezni. A lovaság azon részét, mely az Isolaniról horvátnak nevezett könnyű lovassághoz hasonlóan volt felszerelve s ahhoz némileg hasonló módon harczolt, kroatnak nevezték, jóllehet nagyrészt magyarokból, rácokból és törökökből állott. Horvátoknak nevezték Forgách Péter újonnan verbuvált oláh és moldvai kurtányait is, pedig azok közt igazán egyetlen horvát sem volt.

Eltételezve attól, hogy a császári hadseregben szolgált huszárok valamennyien a magyar szent korona területéről, a nagy többség pláne Magyarországnak a Drávától északra fekvő részeiből került ki, ha tehát valami gyűjtőnév alatt akaránk őket összefoglalni, ez a név csak a *magyar* lehetne, a magyar huszároknak és a horvátoknak egy kalap alá való foglalása azért is feltétlenül helytelen, mert a kétféle lovasság a hasonlóság daczára úgy a fegyverzet és felszerelés, mint harczmód és alkalmazás tekintetében is lényegesen különbözött egymástól s egyetlen közös vonásuk, hogy mindkettő tényleg könnyű lovaság volt. A legutóbbi hadtörténeti művek tényleg már hangoztatják a Kroat elnevezés helytelenségét.

A *horvátok* fegyverzete a tűzharcz vívására való rendeltetésüknek megfelelően egy 2½ méter hosszú lőfegyverből, ú. n. arkebuzából,

kard- vagy handzsárból, sokszor kopjából is állott. Ez 3-6 méter hosszú, puha fából való s kis vashegygyel ellátott rúd vala, melynek hegyes végén, apró színes lobogó lengett. A horvátok támadása igen különös módon történt. Először átlós irányban féljobbra nyomultak elő, hogy a balpisztolyt, azután átlósan félbalra, hogy a jobboldali pisztolyt s végül ismét félj óbbra, hogy a karabélyt elsüssék.

A tulajdonképeni *huszárok* csillogó szép magyar ruhában, ezüsttel kivert lószerszámjukkal és fegyvereikkel általános feltűnést keltettek. Csak karddal és lobogós kopjával, tehát sokkal könnyebben voltak felszerelve, mint a horvátok, de sokszor hegyes tört is használtak. Ez 160—180 cm hosszú vékony törkard volt, három- vagy négyszögletes keresztmetszetű és nagyon finoman kihegyezett pengéje a legkitűnőbb aczélből készült. Használata a törökök elleni hadjáratból származott. Az volt rendeltetése, hogy a törököknél divatos pánczéling likacsain keresztül biztosabb szúrást tegyen lehetővé és mélyebb sebet ejtsen, mint a tompahegyű kopja. Használaton kívül a pánczél-tört a nyeregtakaró alatt, a ló jobboldalán helyezték el.

V. FEJEZET.

Tüzérség.

A lőpor feltalálása és hadicélokra való alkalmazásának megkezdése után csakhamar külön társadalmi osztály, új iparág keletkezett. Az új

csodaszert nem tudta akárki készíteni és használni. Különösen sok technikai ismeretet kívánt olyan ágyúknak gyártása, a melyek a lőporgázok óriási nyomását kibírták. Az ágyú ércanyagát különös, akkor fölötté titkos eljárás után lehetett csak elég rugalmassá és elég erőssé tenni. Viszont az ágyúk alkalmazása, a kilőtt golyónak pontos irányítása, az ágyúcsőnek a távolság szerint való emelése is igen furfangos dolog volt, a mire nem lehetett bárkit rövidesen betanítani, hanem a mihez alapos matematikai, vegyészeti és mérnöki tudományok voltak szükségesek.

Azokat az iparosokat, kézműveseket, a kik hivatásszerűen foglalkoztak az ágyú és lőpor gyártásával, s a kik jól értettek az ágyúk használatához is, a kik tehát az akkori kifejezés szerint az *arkeley* művészet mesterei voltak: pattantyúsoknak, a czéhet pedig, a melyet ezek alkottak: pattantyúsok (püxenmacherek) czéhjének nevezték.

A hadseregek, mint mondtuk, egészen a XVII. század közepéig nem voltak állandók, hanem csak háború esetére alakultak meg. Rögtönözni kellett ilyenkor a tüzérséget is.

Még a 30 éves háború tüzérsége is csak esetről-esetre, a veszély idején volt hevenyészve.

Ha tehát a háború kitörőfélben volt, a fejedelem a gyalogság és lovasság toborzásához hasonlóan a tüzérség összetoborzására is parancsot adott; a táborszernagy, mint a felállítandó tüzérség feje, erre megkezdte az országban és messze annak határán túl azon emberek toborzását, a kik az arkeley-tudományokban járatosak voltak, vagyis a tüzérczéh tagjainak összegyűjtését.

A pattantyúsi szolgálatra való alkalmasságot bizonyítványnyal és vizsgatétellel kellett beigazolni. Az ilyen vizsgatétel különben a többi fegyvernemnél is szokásos volt. A gyalogos vagy lovas-katona kiképzésével sem törődött senki. S mivel békében semmi sem volt meg a katonaságból, nem is törődhetett. A ki fel akarta magát vétetni, vizsgázott az őrmester vagy a százados előtt.

A pattantyúsok vizsgálja rendszerint tíz kérdésből állott. (Tűz vagy gáz hajtja-e az ágyúgolyót, salétrom vagy kén fejleszt-e a hajtóerőt, milyen nagy löportöltet szükséges egy bizonyos lövedéksúly hajtásához stb.) Az elméleti vizsgán kívül próbálövéseket is kellett tenni. A ki háromszor elhibázta a megszabott kisméretű czéltárgyat, semmiképen sem lehetett pattantyús a hadseregben. Ha pedig a fölvelt tüzér nem találta el az ellenséget háromszori lövés után: fejét vették.

A vizsga után a pattantyúsokat ügyességük és tudásuk mérve szerint a mozsarakhoz és tarackokhoz, a legkiválóbbakat a nehéz vagy könnyű ágyúkhöz osztották be. Ugyancsak a vizsga eredménye alapján szabták meg minden egyes pattantyús zsoldját is.

A tüzérség fizetése jelentékenyen magasabb volt a többi fegyvernem zsoldjánál s a tüzércsapat azonkívül sok kiváltságot is élvezett.

A foglár vagy segédei által üldözött lovas vagy gyalogos katona pl., ha az ágyúcsőt meztelen kézzel megérintette és a pattantyúst segítségül hívta, három napi menedéket élvezett a tüzérségnél.

A pattantyúsok feleségei, gyermekei és azok kíséretét nem rakták a messze hátul jövő máhla-

vonatba, hanem a tüzérségi járműveken és a lőszerkocsikon, sőt az ágyúkon utazhattak.

Ha a pattantyús az élelmiczikkek vagy a takarmány kiosztásánál a gyújtó vesszővel kezében jelent meg, soronkívül kapta ki járandóságait.

Ellenséges országban a megszállott falvak és városok összes harangjai a tüzérséget illették, az elfoglalt várakban ezenkívül neki dukált az összes főszerelés, mely az elfoglaláskor még a raktárakban volt, a vár ormán levő legnagyobb ágyú, az összes többi ágyúk előkészített töltései és valamennyi megkezdett lőporhordó.

A jogokkal szemben persze kötelességeket is vállalt a felesküdt pattantyús. Megfogadta, hogy óvakodni fog az istenkáromlástól, a házasságtöréstől, az erkölcstelen élettől, részegeskedéstől, a lövészer eltulajdonításától, hogy a rábízott ágyúra a saját szemévilágánál jobban vigyáz, hogy a lövést csakis tüzérségi előjáróinak parancsára kezdi meg, bármennyire sürgetik is más fegyvernembeli tisztek, hogy pattantyústársaira nem irigykedik, ellenkezőleg minden tapasztalatt közli azokkal, nehogy az ágyú szétrobbanjon.

A megkövetelt s tényleg mindig meglevő magasabb képzettség, a városi polgárság köréből való származás, a magasabb zsold és a temérdek kiváltság a többi fegyvernembeli katonák fölé emelte a pattantyúsokat s lassankint kialakította azt a kasztszellemet, a mely ledönthetetlen válaszfalat emelt a tüzérség és a többi fegyvernem közé, olyan válaszfalat, a melynek lerombolásához évszázadok kellettek.

A gyalog és lovas katona irigyelte a pattan-

tyust, mert gazdagabb volt, sok kiváltságot élvezett és mert kényelmesen szolgált. Félt tőle, mert titokzatos bűvészek tartotta, a ki bűvös tudományával ártalmára lehet. Lenézte és megvetette, mert szerinte nem harczolt férfiasan, szembenézve az ellenséggel, hanem nagy messze távolságról, könnyed, kényelmes kézmozdulatokkal osztogatta a halált és pusztulást. Egyúttal azonban érezte azt is, hogy a harczban föltétlenül szükség van a tüzerre, hogy rést törjön az ellenség tömör soraiban, a hova a gyalogság betörhessen. S mert irigyelte, félte, lenézte a pattantyúst és mégis kénytelen volt annak támogatását igénybe venni: gyűlölte is őt kimondhatatlanul s minden kínálkozó alkalommal kifejezést is adott ez érzelmének. Eleintén az elfogott tüzért ágyúból lötték vissza az ellenséghez. Később csak azért nem tették ezt, mert nagy szükség volt a pattantyúsokra.

Nem csoda, ha a tüzerék megtartani és növelni igyekeztek azt a félelmet, a mit titokzatos lényük és tudományuk a műveletlen tömegben felébresztett. Valamennyi pattantyús foglalkozott bűvös szerek, porok és kenőcsök készítésével és ismerte az ú. n. passai művészetet, a mely csodahatású talizmánok előállításával foglalkozott s a melynek koronás fők is hódoltak.

Ilyenek voltak a tüzérczéh tagjai és ilyenekből kellett a táborszernagynak a háború céljaira a pattantyús-személyzetet összetobozni. Ha a toborozással nem lehetett volna valamennyi pattantyúst előteremteni, a tüzérsgői raktárakban — az ú. n. szerházakban — levő személyzetből vontak néhányat a hadsereghez,

azonkívül a gyalogságtól vezényeltek értelmesebb, alkalmasnak látszó embereket a tüzérséghez. Ezek a segéd munkások látták el az ágyuk körül mindazon durvább munkát (az ágyú előre és hátrátolása, az ágyúgolyóknak az ágyúhoz való hordása stb.), a melynek végrehajtásához különösebb szakértelem nem volt szükséges.

A tüzércsapat egészen Mária Terézia uralkodásáig maradt' kezdetleges állapotában. A hadsereg keretén belül különálló testület volt. Inkább czéh volt továbbra is, mint katonai csapat. Tagjait a többi csapatok inkább ezermesternek nézték, mint katonának, s egyfelől félős tisztelettel, másfelől megvetéssel tekintettek rájuk.

Még külön fegyvernemet sem alkotott, hanem magában foglalta mindazon elemeket, a melyek később a tábori, vár- és szertüzérséget, valamint az utász- és hadmérnökcsapatot alkották.

Daczára annak, hogy a többi fegyvernem már állandó, vagyis legalább nagy részben békében is megvan, tüzérség béke idején 1756-ig nincsen, kivéve a szerházakban várópénz mellett alkalmazott pattantyúsokat. Háború idején tehát, mint már fentebb említettük, mindig újonnan kell felállítani a tüzérséget. A tüzéregyének elbocsátása azután nemcsak a hadjárat végén, hanem kisebb-nagyobb mértékben minden hadjárat évi végével is megtörténik, úgy, hogy tulajdonképen minden évben új tüzérséggel van dolgunk.

Csak 1756-ban kezdődött meg az a nagyszerű átalakulás, mely előbb Liechtenstein herceg, majd később 1772-ben Kinsky herceg vezetése alatt a tüzérséget igazi katonai fegyvernemmé varázsoltá át.

VI. FEJEZET.

Tisztképzés.

A 30 éves háború elején a császári hadseregben még nem volt szó tisztképzésről. Voltak ugyan ú. n. lovagiskolák a főnemesek udvaraiban, hol a nemes ifjúság a kardforgatást, lovaglást és a lovagi tornákat gyakorolta, de ez inkább sport, mint katonai intézmény volt.

A katona rendszerint mint közember kezdte a szolgálatot és gyakorlatilag, tisztán tapasztalati úton sajátította el a hadi tudományokat, az egyik gyorsabban, a másik lassabban.

A gyalogságnál és lovasságnál még a gyakorlati kiképzés sem volt olyan elengedhetetlen feltétele a tiszt állás elnyerésének, mint pl. a nemesi származás. Az ezredes tetszés szerint választhatta ki tisztjeit, vagy pedig, a mi a legjobban gyakorolt mód volt s a mi ellen még Savoyai Jenő is hiába küzdött, a többet ígérőnek adta el a tiszt állásokat.

Ilyenkor természetesen nem törődött azzal, vájjon az illető meg is felel-e az állásnak. Ilyenformán az előkelőbb származású ifjak közül olyanok is kerültek a tiszt állásokba, a kik azelőtt egyáltalában nem katonáskodtak.

Igaz, hogy a tiszt hivatása nem is követelt valami nagy előképzettséget. A legfőbb és legnehezebb teendő, a katonák kiképzése, nem volt a tiszt dolga, mert a toborzásnál majdnem kizárólag csak olyanokat vettek fel, a kik már járatosak voltak a katonai dolgokban, a mit

azért tehettek könnyű szerrel, mert a zsoldosrendszer folytán külön társadalmi osztály keletkezett, a melynek tagjai foglalkozásszerűen üzték a katonamesterséget s felvételük előtt formaszerű gyakorlati vizsgát tettek a százados vagy az őrmester előtt. A hol pedig mégis szükség volt a betanításra, külön idomítómesterek (Trillmeister) végezték.

A tiszt ilyenformán kész katonákat kapott a parancsnoksága alá s azok vezetése a harcban sem volt különösen nehéz, mert a nagy tömeg keretén belül úgy a katonának, mint a tisztnek csak gépies tevékenységről volt szó; önálló működésre, melynek ellátása szélesebb látókört és több tudást kívánt volna, sohasem került a sor. A tiszt inkább valami összetartó erő gyanánt szerepelt a hadseregben, kinek előkelő származása, műveltebb volta, a ráruházott jogok, az anyagi jólét s a megkülönböztetett ruházat tekintélyt adtak.

Mások voltak a viszonyok a tüzérségnél, hol a sokoldalú tüzérségi tudomány, a számoló- és rajzolóművészet feltétlenül szükséges volta egészen kizárta azt, hogy valaki előkészület nélkül válhasson tisztté. Az elméleti előképzettség sem volt egymagában elégséges, hanem a tüzérségnél mindenkinek a legalacsonyabb rendfokozaton kellett kezdeni. Hogy ez mennyire bevett szokás volt s milyen elkerülhetetlen szabálynak tartották, bizonyítja az a körülmény, hogy még a XVIII. század vége felé is, mikor az udvari haditanács a bécsújhelyi katonai akadémia végzett növendékeit hadapródokul akarta beosztani a tüzérséghez, a tüzérfegyvernem vezetősége megütközve

tiltakozott ez ellen, s bár elismerte, hogy az akadémiaiban sok mindent megtanulnak, hangsúlyozta, hogy a tüzérségnél, mint addig, azután is feltétlenül szükséges mindenkinek az altüzérséggel kezdeni.

Ausztriában Wallenstein volt az első, a ki a tiszti sarjadéknak külön előképzésére gondolt. Azt a hadsereget, a melyet ő toborzott, nem a hazaszeretet vagy valami nemesnek tartott ügyért való lelkesedés, hanem a bőséges zsoldra és zsákmányra való kilátás, tehát a legönzőbb haszonlesés alacsony indulata hozta össze.

Az ilyen erkölcsű sereg tagjai — a tisztok is többnyire a legénységhez hasonló nemtelen gerjedelmektől lévén áthatva — nagyon lazán voltak egymáshoz kapcsolva. Wallenstein nemcsak zseniális hadvezér, hanem, a mint óriási birtokainak kezelésével és hadseregeinek élelmezésével és felszerelésével megmutatta, nagy szervező művész is volt, s így tapasztalatai csakhamar meggyőzték arról, hogy ilyen hadsereget csak képzett, az ő személyéhez ragaszkodó, egységes szellemben nevelt tisztikar tarthat össze.

Azt is tudta, hogy a hadi tudományok ismeretét, a tisztnek feltétlenül szükséges szélesebb látókört, a hűséget és kötelességérzetet a kinevezési okmány nem adhatja meg, hanem ezeket a jeles tulajdonságokat csakis gondos iskolázással lehet a tisztikarba belenevelni.

1624-ben tehát saját birtokán, Gitschinben katonai iskolát, az ú. n. Friedlandi Akadémiát alapította. Ennek történetére vonatkozólag legfontosabb okmány az 1628-ban kiadott «Instruk-

tion oder Bericht über Dasjenige, so zur Anrichtung Der Euer Fürstlichen Gnaden vorhabenden Akademie von nöten».

E szerint az Akadémiában a 9-17 éves nemes ifjakat egy lelkésznek a jó erkölcsökben és istenfélelemben kellett nevelni, egy preceptornak a tudományokban kellett előrevinni, kipróbált mestereknek pedig a lovaglás, vívás, táncz és katonai gyakorlatokban kellett ügyesíteni.

Ezen tanszemélyzetten kívül egy-egy kovács, sarkantyús, nyerges, asztalos, számtartó, gazda és a szükséges számú ló képezte az akadémia állományát, mert az intézettel kapcsolatosan lovaglótanfolyam (equitatio) is működött, melynek Wallenstein 1628-ban olyan lovaglólóházat építtetett, a melyben télen hidegben, nyáron esőben is lehetett lovagolni.

1628-ban még csak 11 ifjú volt az akadémiában. A Wallenstein költségén eltartott ifjak száma 12-ben, később 20-ban, a saját költségeseké 60-ban volt megállapítva. Utóbbi számot eleinte nehezen lehetett betölteni, mert Wallenstein nagyon megválogatta az ifjakat, az ingyenes növendékek számát pedig elvből nem emelte fel. Néhány év múlva azonban már 175-re szaporodott a növendékek száma.

Wallensteinnak 1634-ben bekövetkezett tragikus vége az intézetnek pusztulását is jelentette. Urának halálával az iskola is megszűntette működését s nemsokára egész feledésbe merült, úgy hogy az állandó hadsereg megalakulásakor 1649-ben a tisztképzésre semmiféle intézmény sem állott rendelkezésre.

Rendszeres tisztképzés híján természetesen

a tisztikar műveltségi viszonyai sem lehettek valami fényesek. Talán a legjellemzőbbek e tekintetben azok az asztali szabályok, a melyeket Lipót Vilmos főherczeg udvarmestere tartott szükségesnek kiadni azon alkalomból, hogy 1640 körül több tisztet a főherczeg asztalához hívtak meg.

Ez a «*mensur regula*» ama faragatlan urfiakra való tekintettel, kiknek magatartása kifogásra elég okot szolgáltatott, a következőket tartalmazta:

1. Ő Fensége üdvözetére mindenki kifényesített fegyverzettel és szíjazattál, tiszta kabátban és csizmákban és józan állapotban jelenjen meg.

2. Az asztalnál a székkal nem kell hintázni és a lábakat nem kell az asztal alá kinyújtani.

3. Nem kell minden falat után inni, mi által az ember hamar jóllakik; a serleget minden étel után csak félig kell kiinni, s ivás előtt az embernek bajuszát és száját tisztán meg kell törölni.

4. Nem kell kézzel a tálba nyúlni, sem a lerágott csontokat a szék mögé hátra, vagy az asztal alá dobálni.

5. Nem kell az embernek az ujjait lenyalni, a tányérba köpni vagy orrát az abroszba kifújni vagy abba megtörölni.

6. Az ebéd végével nem kell marhamódra inni (viehisch humpieren), hogy az ember a székről leessék vagy ne legyen képes az asztaltól felkelni s egyenesen távozni.

Nagyon alacsony színvonalon állhatott a tisztikar műveltségi állapota, ha ilyen szabályok kihirdetésére volt szükség!

VII. FEJEZET.

Katonai igazságszolgáltatás.

Mielőtt hozzákezdünk a hajdani katonai igazságszolgáltatás tárgyalásához, vessük le magunkról a művelődésnek, a tudományokban, művészetekben és a mi fő, a krisztusi emberszeretben való haladásnak azt a meglehetősen vastag rétegét, a mit az elmúlt harmadfél évszázad rakott reánk. Próbáljuk visszavarázsolni lényünket a 30 éves háború korába, mikor nem a sikos parkettájú, süppedő szőnyegű szalonok, hanem a tábor, a harczmező és a végvárak viszontagsággal tele birodalma képezte a katonatisztek otthonát. Mikor a közkatonát sem a humánus békekiképzés, hanem a februáriusi fagyos szelek, rideg, sötét éjszakák virrasztása és fáradságteli napok kénytelen koplalása edzette aczélos izmú hadfivá, a kinek azonban a szíve is olyan kemény volt, mint a karja.

Egészen más erkölcsök voltak akkor! Másnak a szenvedése nem indította szeretetteljes, könnyörülő részvétre a rideg, durva élettől megkérgesedett szíveket.

A katonai bíraskodással ilyenformán nem foglalkozhatunk anélkül, hogy az akkori katonaság erkölcsi állapotát figyelembe ne vennők. Csak ha a hadseregeket alkotó tömegek mérhetetlen elvadulását, durva erkölceit, a kor fanatismusát s a barbár hordákhoz hasonló csapatok emberetlen kicsapongásait megismerjük, fogjuk megérteni az igazságszolgáltatás eszközeit, a meg-

torló büntetéseknek a büntettekhez hasonló embertelen voltát.

Tudnunk kell, hogy úgy a katolikus, mint a protestáns seregek olyan vad kegyetlenséggel gyötörték minden ok nélkül a védtelen lakosságot is, hogy cselekedeteik leírásának olvasása a vért megfagyasztja ereinkben. Az egykorú írók műveiben ezek a gonosztettek olyan összhangzóan vannak leírva, hogy bármennyire hihetetlennek tűnnek is fel, előttünk, semmi okunk sincsen kételkedni megtörténtükben

A liegnitzi csata után a császári csapatok a lakosságot kiűzték lakóhelyeikből s mint vadállatok üldözték a mezőkön, az asszonynépet csorda gyanánt hajtva a táborba. A szegény embereket szabad tűznél vagy kemenczékben sütötték meg, szemeiket kiszúrták, elevenen szíjat hasítottak belőlük, szoptató anyák emlőit levágták, szurkot vagy ként tettek a köröm alá vagy más meg nem nevezhető helyre s meggyújtották, úrszékek tartalmát vagy trágyalét öntöttek áldozatuk torkába, vagy felhasították talpukat és sót hintettek az eleven sebbe. Csecsszózó gyermekeket kiragadtak szülőik karjából s darabokra vágva, a falhoz csapkodták testrészeiket.

Isolani horvátjai Höchstadtnél eleven, egészséges emberek lábszárcsontjait elfűrészelték s embert is sütöttek.

Hasonló kegyetlenséget követtek el a svédek és francziák is. Weimari Bernhard katonái addig öntöttek vizet vagy trágyalét áldozataik torkába, míg azok úgy megteltek, hogy hasukra lépve, a víz szájon át visszaszökellt, svéd italnak nevezvén szellemes tréfájukat.

1637-ben a horvátok szegeket vertek áldozatuk fejébe és lábaiba, olvasztott szurkot vagy ólmot öntöttek fülébe, orrába és szájába, s ki tudná, mind felsorolni azt a bestiális agyafúrtsággal, egészen felfoghatatlan elvetemültséggel kieszelt kínzást, a mit ezek az emberi mivoltukból kivetközött fenevadak elkövettek. Az áldozat agyonlövését nagyon egyszerűnek és fájdalomtatlannak tartották, 3 golyót lőttek tehát egy-egy térdkalácsába, azután csavarszerűen kitekérték lábszárjaikat. A legnagyobb baj pedig az volt, hogy a tisztek, különösen a magasabb parancsnokok, még a katonákat is felülmúlták rablásban, erőszakosságokban.

Wallenstein igyekezett a bajon segíteni. Erélyes rendeleteket intézett az ezredekhez, néhányat meg is fosztott az ezredtől, halálbüntetéssel fenyegetett minden rablást s maga ellenőrizte rendeleteinek végrehajtását, de teljesen nem tudta megszüntetni a bajt.

Történt pedig mindez 16 és fél évszázaddal az Úr születése után, 800 hosszú esztendővel későbbben, mint a magyarok bejövetele, s elköveték nagy részben azok a művelt európai népek, a kik olyan égbekiáltónak találták, hogy a barbár magyarok 800 évvel azelőtt foglyokat czipeltek magukkal, a kikkel rövidesen vendégszeretően megosztották a vérrel elfoglalt gyönyörű országot. Piringer, ki «Ungarns banderien etc.» című művében magyar voltára hivatkozva szórta rágalmaikat az ősmagyarokra, úgy látszik szándékosan felejtkezett meg arról, hogy a mit ez az ifjú, műveletlen s pogány nomád nép elkövetett, azt nyolczszáz esztendővel későbbben a civiliz-

záczió áldásait olyan bőven élvezett európai nemzetek százszorosán felülmúlták.

A zsoldos csapatok erkölcstelensége, a gyakori részegeskedés és paráználkodás, a szerencsejátékok elharapódzása és a zsold kimaradása a fegyelemre is nagyon káros befolyással volt. Csak elriasztó, embertelen büntetésekkel lehetett valami rendet tartani. Több akasztott katonát lehetett látni az útszéli fák ágain, mint madarat. Midőn Wallenstein 1625-ben Göttingen felé nyomult, a braunschweigi helytartó panasza folytán 50 katonát egyszerre felakasztatott. Tilly hasonlóan szigorú volt, egyszer Linzben 6 katona a bitófa alól társai közé menekült s ott elkeveredett. Tilly 9 másikat akasztatott fel helyettük.

Az igazságszolgáltatásnak a *hadiczikkek* szolgáltak alapul, a melyre, a mint tudjuk, a mustra után a katonák felesküdték.

Legelőször I. Miksa 1508-ban adott ki 23 hadiczikkből álló czikklevelet, mely azonban csak általános határozványokat tartalmazott arról, hogy mi a büntetendő cselekmény, míg a büntetés kiszabását a bíró önkényére bízta. Ezek a hadiczikkek nem tartalmazták a katonai büntettek definitióját s a büntetőjogi általános alapelvekkel (kísérlet, bűnrészesség, gonosz szándék stb.) sem foglalkoztak.

A II. Miksa alatt 1567-ben a speyeri birodalmi gyűlésen törvénynyé emelt hadiczikkek annyiban mutatnak előhaladást, hogy bővebb határozványokat tartalmaznak a katonai kötelességekről és a kötelességsértés büntethetőségéről. Főleg katonai bűncselekményekkel (fosztogatás, zsákmányolás, fegyelmetlenség, szökés) foglalkoznak,

de néhány közönséges büntetetre (rablás, védtelenekkel szemben való erőszakosság) is kiterjednek. Az ittasságot nem vették beszámíthatatlanságnak, ellenkezőleg, a részegségben elkövetett bűnök súlyosabb beszámítás alá estek.

Megtorlásul leggyakoribb a halálbüntetés, melyet felnégyelés, keréketörés, lefejezés, felakasztás, vízbefojtás és karóba húzás által hajtanak végre. A halálbüntetésen kívül testi fenyítékek, becsületvesztés (a hadseregből való kiközösítés vagy becstelelné nyilvánítás), anyagi büntetések és fogság szerepeltek.

A gyalogságnál az ezredes kezében volt a jus gladii, ő volt élet és halál ura; a lovasság kebelében a tábornagy kezében *összpontosult* a legmagasabb bírói és rendőri hatalom, ő elnökkölt az ú. n. lovasbírószágban (Reiterrecht), a tüzérségnél végre a tábornagy gyakorolta a büntetőjogot a tüzér legénység fölött.

A gyalogságnál a bíraskodás kétféle volt. Vagy *hadbíró* volt az ezrednél s annak vezetése alatt 12 katonából álló bíróság működött, vagy az úgynevezett «*hosszú nyársak*» joga volt szokásban, a szerint, a mint az ezredparancsnok az ezred felállításkor katonáival megegyezett.

Ha az ezredes a katonáknak a *hosszú nyársak jogát ajándékozta*, a katonák teljesen maguk között intézték el a bíraskodás ügyeit, a hadbíró és a tisztek nem vettek részt a törvénykezésben.

Aprólékosságoktól eltekintve, az ítélelhozatal következőleg folyt le. Ha valaki bünt követett el, a foglár elfogta, jelentést tett az ezredesnek s engedélyt kért, hogy a hadiközségegybegyűjthesse. A tárgyalást megelőző napon kihirdette

az ezrednek a bűncselekményt, a melylyel foglyát vádolta s felszólított mindenkit, a ki az esetnek tanuja volt, hogy jelentkezzék. A törvénytáras napján a hadiközség kört alakított. A foglár beszédet intézett a katonákhoz, kérvén, hogy derék hadfiakhoz illő módon alkalmazzák a hadijogot. Azután úgy a foglár, mint a vádlott szószólót és tanácsadókat kértek. A foglár szószólója ismertette a vádat, a védő válaszolt s ez a vád- és védőbeszéd háromszor váltakozott. Ha ez is megtörtént, a zászlósok összehajtogatták zászlóikat és felszólították a katonákat, hogy határozzanak, mert ők csakis a megtörtént ítékezés után bontják ki zászlóikat. Most a katonákból három 40 — 40 főnyi tanács alakult, azok egymástól távol fekvő helyeken külön-külön tanácskoztak a dolog felett. Azután mindhárom csoport véleményét közölték a hadiközséggel és felhívták azt, hogy a kar felemelésével szavazzon, a mi megtörténvén, a zászlósok kibontották zászlóikat s megköszönték az Ítéletet. Ha a szavazatok többsége a bűnösség mellett volt, a zászlósok kibontott zászlóval napkelet felé indultak, az ezred pedig két sorban, arczczal egymás felé felállva, keskeny utcát alakított, melynek keleti végét a zászlósok állották el, a másik vége pedig nyitva maradt. A foglár az elítéltet, miután az meggyónt, háromszor fel- s alávezette az utcán, hogy elbúcsúzzon, miközben a zászlósok bátorították őt s megígérték, hogy fele útig eléje sietnek. Azután az elítélt és a foglár az utca nyitott végénél állottak meg, a katonák kopját szegeztek, a foglár és szószólója bocsánatot kértek az elítéltől, a miért az ezred becsületének érdekében és

kötelességük szerint bevádolták s elbúcsúztak tőle. A foglár az atya, fiú és szentlélek nevében három ütést mért az elítélt vállára, azután az utca nyitott végéről a megszegzett kopjak közé lódította, a hol a legelől álló katonák leszúrták, az eléje siető zászlósok pedig zászlóikkal betakarták a holttestet. Az elítélt halála után az ezred előbb letérdelt és imádkozott, azután megalakulva háromszor körüljárta a holttestet, a lövészek pedig a Szentháromság nevében három ösztüzet adtak végtisztesség gyanánt. Az ezred újból kört alakított, a foglár megköszönte az ítélkezést s intette a katonákat, hogy hasonló bűnöktől óvakodjanak, azután az ezred széteszlott.

A *fegyelmi* fenyítő hatalom legkedveltebb eszköze még mindig a bot volt. Az altiszteket és hadapródokat apróbb vétségekért, a kiképzésnél tapasztalt figyelmetlenségért a tisztek a mindig kezük ügyébe eső bottal minden teketória nélkül megfenyíthették, de sőt nemcsak a közönséges altisztek, hanem a magas ezredtörzshöz tartozó ezredsegédtiszt, ezredsebész, szállásmester, élelmezőmester, kocsimester, foglár sem voltak mentesek a botbüntetéstől, a mennyiben az ezredparancsnoknak és a legtöbb ezrednél a törzstiszteknek is megvolt az a joguk, hogy a botjuk alá rendelt tiszteket személyesen megbotozhatták.

A tisztek viszont a legénységet botozhatták: az ezredsegédtiszt az összes legénységet őrmestertől lefelé, az ezredsebész az alárendelt tábori sebészeket, a szállásmester és élelmezőmester fourirokat és mustra-írnokokat, a hadbíró a foglárokat és azok embereit, a századosok és had-

nagyok őrmestertől lefelé a század legénységét, az őrmester a tizedeseket és közembereket.

A botbüntetésnek nem volt semmiféle megbecstelenítő következménye, míg a pofont, oldalbaütést és megrugdosást tiltott s egyszersmind szégyenletes büntetésnek tekintették. A bottól még a tiszt sem volt feltétlen biztonságban, csak-hogy neki joga volt a botbüntetésért elégtételt venni. Hogy a botbüntetés a legénységgel és az altisztekkel szemben milyen általános és gyakori volt, az kitűnik a sokkal későbbi keletű Regal-féle szabályzatból, mely arról szólva, hogy az ezredtörzs személyei a hadsegédtől lefelé a törzstisztek botja alatt állanak, külön hangsúlyozza, hogy azért ezekkel nem szabad úgy bánni, mint az altisztekkel, a kiket majdnem mindennap meg kell botozni.

Csak Mária Terézia 1752 június 20-án kelt rendelete szabadította fel az ezredsegédtisztet és az ezredsebszt a botbüntetés alól.

Mária Terézia későbbi uralkodása alatt is mérséklni igyekezett a botbüntetést. 1763 január 25-én kelt rendeletével meghagyta, hogy a századparancsnokok legfeljebb 25, az alantos tisztek legfeljebb 7, az őrmester legfeljebb 5 és a tizedes legfeljebb 3 botbüntetést mérhet alárendeltjeire.

A fegyelmi fenytések egyéb nemei voltak a vesszőfutás, az időn kívül, büntetésből való szolgálat, fogságfenytések, fegyver- és nyereghordás több órán keresztül a katona szabad idejében stb.

VIII. FEJEZET. Harcztéri szolgálat.

Miután a hadsereg berendezéseit az előzőkben megismertük, nézzük meg nagyon röviden, hogy hajtották végre annak idején a meneteket, a felderítést, a táborozást és hogy milyen volt a hajdani hadseregeknél a hadviselési mód és a harczászat.

Az *utazómeneteket* (főleg a téli szállásokban szétszórt csapatok összpontosítására) az élelmezés és szállásrendezéstől eltekintve, előkészületek nélkül hajtották végre, az *ütközetmeneteket* ellenben a leggondosabban előkészítették s azok végrehajtásánál a harczkészültségre való tekintet olyan befolyást gyakorolt, hogy a csapatok kényelmére való tekintetet többnyire egészen elhanyagolták.

Mivel a térképek az utak és a terep járhatóságáról csak nagyon hiányos adatokat tartalmaztak, a menetterület előzetes szemügyrevétele olyan fontos dolog volt, hogy többnyire a vezérszállásmester, a főhadsegéd, vagy maga a hadvezér hajtotta végre. Ugyanilyen fontossággal bírtak az útmutatók az egyes oszlopok számára, kiket elegendő számban előteremteni a *capitaine des guides* feladata volt.

Különösen fontos szerep jutott a kalauzoknak (vezetőknek, útnyitó kíséreknek, előljáróknak) nálunk Magyarországon. Végtelen rossz utaink voltak, vízen, sártengeren keresztül kellett gázlókát keresni a csapatok előjuttására. Ezernyi

malomgát, zsalló, szegye s más okozta a folyóvizek kiöntéseit. Az időjárás szerint változott a terep képe. Nem lehetett itt térképek után eligazodni. Azonkívül más ok miatt is fontosak voltak a kalauzok. A hódoltság alatt ugyanis nálunk a harc szakadatlanul folyt. Minden végház népe azon igyekezett, hogy a csatákban növekedjék jó hírneve; minden őrség a hadakozással igyekezett a nyomorúságán valamit lendíteni. Az adót a falvakon mind a török, mind a magyar csak fegyveres erővel tudta behajtani. A portyázó, száguldó, leshányó, harczoló csapatok tehát nap-nap után föl és alá kóboroltak. Ám ezek a csapatok sem indulhattak sehova előljárók, kalauzok, táborjárók nélkül. Hogy észrevétlenül meglephessenek egy-egy falut vagy kastélyt, rejtekutakon lopva kellett menniök. A folyóvizeken a gázló helyeket, a mocsarokon, a lápokon és a nádasokon az átjártót ismerniük kellett. Ilyesmihez azonban csak a jó kalauz értett. Ezért a kalauz a portyázás és a csatázás közben ép oly nélkülözhetetlen ember volt, mint maga a csata vezető kapitány. Kalauz nélkül nem indult ki sem magyar, sem török csapat. Minél több, minél jelesebb kalauzai voltak valamely félnek, a sikernek annál nagyobb reményével mehetett a másik ellen. Viszont a kalauzok ügyetlensége sokszor a legjobban kicsinált tervet is megsemmisítette. A nagy csatákban is jelentékeny szerepet játszottak. A törökök nem is indultak semerre kalauz nélkül, sem a XVI., sem a XVII. században. Tagadhatatlanul érdekes és ügyes emberek voltak a kalauzok. Ok pótolták a térképeket, ők szolgáltak tolmácsokul s igen gyakran kémekül is.

A háborúk hosszú tartama miatt, mely okozója volt annak, hogy a katona szolgálati idejének legnagyobb részét táborban töltötte, és a hadviselés módja miatt, melynél a hely változás ritka volt, a *táborozás* kiváló fontosságra jutott. Az előírások, tankönyvek főleg a tábori élet sokféle formaságával foglalkoztak.

A hadműveletek alatt majdnem mindig táborban és pedig, a hosszú tartózkodásra való tekintettel, sáortáborban helyezkedtek el a csapatok. Az ezred málhakocsijain minden 4-5 ember és minden altiszt és tiszt számára szállítottak egy-egy sátrat. A táborhelyeket a vezérszállásmester, vagy a főhadsegéd folyóvíz és jó legelőhely közelében választotta ki, a táborhely felosztását pedig az ezredek szállásmesterei és dok fourirjai eszközölték. Egy-egy táborban rendszerint az egész hadsereg, vagy legalább is annak legnagyobb része egyesítve volt. A gyalogság és a lovasság a csatarendben elfoglalt helyének megfelelő viszonyban, a tüzérség a gyalogsághoz közel, rendszerint a második harcvezonál közepén foglalt helyet. A tábornokok, a hadvezér, sőt a fejedelmi személyek is sátrakban, a csapatok mögött táboroztak, vagy pedig a legközelebbi falvakban laktáboroztak. A jelenlevő legmagasabb rangú tábornok volt a tábor parancsnoka.

A hadműveletek csak tavasztól őszig folytak, télen szüneteltek. A téli szünetekben a csapatokat a hadszíntér környező helységeiben «*téli szállásokban*» helyezték el. A laktáborozás területét a hadrendnek megfelelőleg kerületekre osztották, ezek mindenikében egy-egy gyülekező helyet jelöltek meg, a hol felriasztás esetén a megállapított tüz-

vagy füttyjelre a szétszórt csapatoknak gyülekezni kellett. A laktáborozást az ellenség felé eső oldalon őrállásokkal biztosították.

A módszeres hadviselés mellett a hadihelyzetek különösen a nyugoti hadszíntereken nagyon ritkán változtak. Az élénk és folytonos *hírszerző-szolgálatra* sem volt tehát olyan nagy szükség, mint gyors, céltudatos hadvezetés mellett. A kiküldött portyázó különítményeknek nem a felderítés és biztosítás, hanem az ellenség zavarása, hadifoglyok és ellenséges lovak szerzése, ellenséges vonatokon való rajtaütés — ahogy akkor nevezték: kapdosás — takarmányozó és harácsoló források felkeresése, az ellenségnek szolgáló segélyforrások elpusztítása stb. volt a feladatuk. A magyar huszárok voltak ennek a portyázó háborúnak kiváló eszközei.

Az ő élénk tevékenységük zavarta meg a nagy hadseregeknek a methodismus fonákságai által okozott, tétlen unalmas csendjét. Különösen a török ellen voltak ők mindenféle kikülönítésnek egyedüli eszközei. A német vértések és dragoñosok a gyors és mindig tevékeny török lovassággal szemben teljességgel tehetetlenek voltak, úgy[^] hogy az egész hadsereg szorosan zárkózva menetelt, harczolt és táborozott. Kisebb osztagok nem mertek elkülönítve működni. Csak a magyar huszár volt az, ki szilaj és nyílsebes paripájában és harczedzett, aczélos karjában bízva, még a túlerejű török lovassággal is bátran szembeszállott s a kit a methodismus minden aggodalmassága sem tudott arra kényszeríteni, hogy a bátor nekimenés, a szélsebes roham helyett a gyalogság között kereszen menedéket, mint ezt a többi lovasság tette.

Montecuccoli a helyett, hogy örvendett volna ennek, rossz szemmel nézte a magyar huszárság tevékenységét, attól félvén, hogy az ide-oda nyargaló huszárok megbontják szépen kiigazított hadrendjét. Minden áron csökkenteni is akarta a huszárság létszámát s ezen törekvésében annyira túlságba ment, hogy maga az idegen Ampringen Gáspár írja 1673 június 3-án a királynak: inkább szaporítsa a magyar könnyű lovasságot, melyet eddig mindenképen irtottak, fogyasztottak.

Később Nagy Frigyes idejében is a magyar könnyű, lovasság volt a hírszerző és portyázó szolgálat legkiválóbb eszköze. Nagy Frigyes nagyon jól érezte, hogy milyen nagy hátrányban volt e tekintetben. Nem is szűnt meg panaszkodni amiatt, hogy milyen nagy nehézséget okoz neki a magyar huszárok ébersége és ügyessége, a mivel Mária Terézia hadseregének mozdulatait leplezi. A mint emlékirataiban írja, 1744-ben az ellenfél 10,000 magyar huszára a mocsarakkal, erdőkkel, dombokkal és szorosokkal fedett hadszíntéren minden összeköttetését elvágta. A huszárok mindent figyelemmel kísértek a porosz táborban, de Frigyes nem küldhetett ki egyetlenegy járőrt sem anélkül, hogy annak biztos vesztére ne számított volna. A porosz sereg ilyenformán a tábor szűk területén körülzárva érezte magát.

Carlyle «Nagy Frigyes története» ez. műve szintén hemzseg azon adatoktól, a melyek bizonyítják, milyen nehéz volt Frigyesnek az ellenfél mozdulatait felől híreket szerezni. Mint sűrű köd vették körül a könnyű magyar lovasok 1741-ben a porosz hadsereget, melynek felderítő járőrei alig merészelték a tábort elhagyni.

1744 szeptember és októberében szintén nagyon kellemetlen helyzetben volt a nagy király. A magyar lovas járőrök a körülfekvő sűrű bozótokban, sziklás völgyekben és dombos erdőkben mindenütt ott leselkedtek, úgyszólván a napvilágot is elzárták a porosz tábortól. Néha hat küldönczöt küldtek egy és ugyanazon tábornokhoz, ki a táboron kívül tartózkodott csapatával, anélkül, hogy a magyar lovasság vonalát csak egyetlenegy is át tudta volna törni. A porosz királynak szánt három levélszák is a huszárok kezébe került, úgy hogy Frigyes négy hétig egész Európától el volt zárva. Ugyanazon időben, midőn Frigyes konopischti állását feladta, tudta, hogy Budweis, Tábor és Frauenberg helyőrségei ki voltak téve az elfogatás veszélyének, nyolcz küldönczöt küldött tehát hozzájuk azon parancscsal, hogy igyekezzenek vele egyesülni. A magyar lovas járőrök azonban mind a nyolczat elfogták s így az említett három város 3000 főnyi helyőrsége tényleg fogságba került.

De nemcsak a felderítő és biztosító szolgálatban volt ilyen kiváló a magyar könnyű lovasság, hanem nagyszerűen volt alkalmazható a portyázó hadviselés és az ellenséges hadsereg háta mögött való hadműveletek céljaira is. A magyar felkelő lovasság volt az, a mely 1742 tavaszán Frigyeset kiszorította Morvaországból, hol már Olmützöt is megszállotta. Nem nyílt csata döntött, hanem a porosz tábor örökös nyugtalanítása, takarmány és élelem elvétele Beleznay portyázó huszárai által. Festetich huszárai 1742-ben jég és fagy közt üldözték Belle-Isle tábornagnak Prágából titkon menekülő seregét.

Az ilyen merész vállalatok világszerte híres,

gyönyörű példáját szolgáltatta pedig Hadik, ki 4000 huszárból és 4 lövegből álló különítményével 1757 október 17-én Berlinig portyázott. A városnak a magyarral legalább egyenlő erejű helyőrsége a királyi családdal és a levéltárakkal együtt Spandauba menekült. Hadik 180,000 tallér hadisarczot vetett ki a városra és 12 órai ott tartózkodás után a poroszok minden elvágási kísérletének daczára szerencsésen visszavonult. A vállalat nagy ügyességgel volt megtervezve s épen olyan merészen volt végrehajtvá.

A Hadikéhoz hasonló jeles haditett volt Nádasdy kollini lovas rohama és a Mosel porosz ezredes által Troppauból Olmützbe vezetett s 4000 kocsiból álló vonatoszlop megtámadása és elfoglalása is (1758 június 30-án), melynek nagyon fontos következménye lett Olmütz ostromának abbahagyása és Frigyes visszavonulása Csehországba.

Ez a néhány hézagosan kiragadott példa élénken bizonyítja a magyar lovasság kiválóságát s azt a fontos szerepet, melyet az a Nagy Frigyes elleni háborúban játszott.

A titkos hírszerzőszolgálatot kémek látták el. Daczára annak a borzasztó kegyetlenségnek, a melyben a kézrekerült kémeket részesítették, elegeren vállalkoztak erre a veszélyes szolgálatra is.

Azt tartották a XVII. században, hogy a csapatnak a lelke a jó nyelv (hírmondó), gyámja a kémség s szerencséje a jó kalauzság. Még a legutolsó sereghajtó vagy táborjárato is tudta, hogy kémek, nyomjárók és *fogott nyelvek* nélkül, hadba kelni és hadakozni nem lehet. Elindulás előtt tehát a száguldókat nyelvfogásra, a nyomjáró-

kat a nyomnézésre jó eleve kiküldték. A száguldók szanaszét addig nyargalásztak, míg nyelvet sikerült fogniok. Ez a nyelv lehetett török katona, lehetett hódoltsági lakó is. A nyelvet azután arra kényszerítették, hogy «nyelvet mondjon», azaz hírrel szolgáljon a törökről. A jól szervezett kémkedésnek sohasem volt nagyobb jelentősége, mint a hódoltság korában, mikor nálunk sokkal erősebb és ravaszabb ellenféllel kellett naponként küzdenünk, mikor úgyszólván minden órában lesvetéstől és meglepetéstől kellett tartanunk. A gazdasági hanyatlás, a háborúk nyomában járó nyomorúság olcsóvá tette az emberi életet. A kinek nem volt kenyere, pénzért mindenre vállalkozott. Voltak közöttük: csaszok, magyar íródiások (kémdiások), titkos levelezők, asszonyok, janicsárok, pribékek, kereskedők, szolások (török testőrök), étékfogók, a szultán mellett örökdő ifjak, zsidó orvosok, magasabb műveltségű emberek; a törököknek még katolikus pap kémjeik is voltak.

A császári hadsereg keleti ellenfelével, a törökkel, csak harcolni kellett, az *ellenséggel való érintkezés* a legcsekélyebb mérvre szorítkozott s akkor sem közvetlenül ment végbe, hanem nagy kerülővel követségek útján. Annál élénkebb volt az érintkezés a francziákkal. A hosszasan egymáshoz közel táborozó ellenséges hadseregek közt egészen kedélyes viszony fejlődött ki. Nemcsak a hadifoglyok kicserélése miatt jöttek-mentek a hadikövetek, hanem érdekesebb újságokat is közöltek egymással a hadviselő felek s a hadvezérek még jóféle csemegékkel is kedveskedtek egymásnak.

IX. FEJEZET.

Hadviselési mód.

Igaz, hogy a liga és a császár hadvezérei: Tilly és Waldstein a svéd megjelenéséig győzelmesen vitték a háborút s a hadműveleteket és csatákat mesterileg vezették, mégis Gusztáv Adolf volt az első, a kinek hadviselési módja következetes politikai és hadászati terven alapult.

Előtte a hadműveleti terv kivitele nagyon is a körülményektől függött. A megvert ellenség visszavonulási iránya, a hadsereg eltartására irányuló tekintetek, vagyis a bőséges segélyforrásokra való kilátás sokszor olyan irányokba is terelték a hadseregeket, a mely irányok hadászati semmiképen sem feleltek meg.

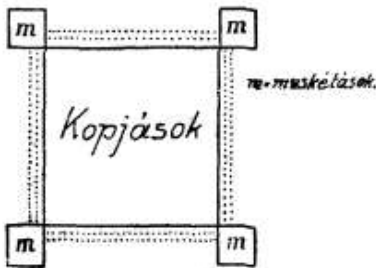
Gusztáv Adolf mindenekelőtt hadműveleti alapot szerzett magának a Keleti tenger partjain, honnan hazájával összeköttetést tartott fenn.

A tengermellékről Németország belseje felé előnyomulva a hadműveleti alapterülettel való összeköttetéseit a brandenburgi erődítményekkel biztosította, melyeknek megszállási jogát kieroszakolta. Hogy melléktekintetek által nem engedte magát félrevezetni, legjobban kitűnik abból, hogy a breitenfeldi csata után nem nyomult az osztrák örökös tartományokba (csak a szászok vonultak Csehországba), hanem Frankónia ellen fordult, hogy a ligát robbantsa szét, s annak segélyforrásait szerezzze meg magának.

A harmadik hadjáratban Ausztria előbástyáját, Bajorországot támadta és hódította meg, de halála megakadályozta a terv további kivitelét.

Utána a hadműveletek ismét szétforgácsolódnak. A háború a szó szoros értelmében rablóhadjárat lesz. A csapatok oda vonulnak, a hol bővebb zsákmányra van kilátás. Határozott stratégiai gondolatot, érdemes katonai célokért való küzdelmet hiába keresünk.

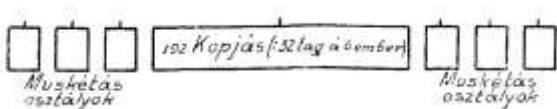
A csatákban a császáriak a *spanyol hadrendben*, a svédek a Gusztáv Adolf-féle *svéd hadrendben* állottak fel. Harczegységek voltak: a gyalogságnál a zászlóalj, a lovasságnál a svadron, a tüzérségnél az üteg.

1. ábra.

Zászlóaljnak (Battaglia) neveztek minden, a hadrendben együtt álló gyalogsági tömeget, mely önmagában egy egészet képezett, sorokba és tagokba volt osztva, anélkül, hogy a zászlóalj-fogalom valami meghatározott nagyságú csapathoz lett volna kötve. Ellenkezőleg, a zászlóalj egy ezredből, az ezred részeiből vagy több ezredből is alakulhatott.

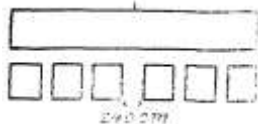
A spanyol zászlóaljban a kopjások teljes négyzetet alakítottak, melynek arcvonal- és oldalhosszúságát esetről-esetre úgy számították ki, hogy a rendelkezésre álló kopjások számából négyzetgyököt vontak. Táblázatok, melyek minden lehető szám négyzetgyökét tartalmazták s így a számítást elkerülhetővé tették, a tiszt legközönségesebb felszerelési tárgyai közé tartoztak. A muskétások a nagy kopjásnégyyszög sarkán kisebb négyszögekben állottak, azonkívül két sorban a nagy négyszöget mind a négy oldala mentén körülvették úgy, hogy a spanyol zászlóalj alakja olyan volt, mint az 1. ábrában látható.

2. ábra.

A svéd zászlóalj (Vierfahnlein) egészen más alakú és meghatározott erejű volt. Gusztáv Adolf a tűzfegyverek tökéletesedése folytán a mély spanyol zászlóaljat, de még a 10 sorban felállított németalföldi zászlóaljat sem tartotta alkalmas harczalakzatnak, hanem a hatsoros felállítást rendszeresítette gyalogsága számára. Zászlóalja a következőleg alakult: (lásd 2. ábra.) A 192 kopjás 6 sorban (tehát 32 tagban) a közepén zárkózva állott. A 144 muskétás fele a jobbszárnyon, fele a balszárnyon, szintén hatsoros mélységben 3-3 (24 főből álló) osztagban alakult, melyek egymástól, valamint a kopjásoktól 120 centi-

méternyi széles utcákkal voltak elválasztva, A svéd zászlóalj azonkívül úgy is alakulhatott,

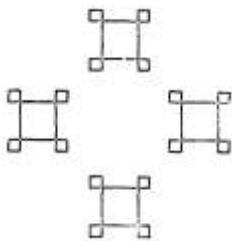

3. ábra.

hogy a muskétásosztályok a kopjásosztály mögött állottak fel. (3. ábra.) A zászlóaljból úgy a spanyol, mint svéd csatarendben dandárokat alakítottak.

A *spanyol dandár* 4 spanyol zászlóaljból alakult olyanformán, hogy

utóbbiak 3 vonalban saktáblaszerűen állottak fel (4. ábra) az első vonalba egy, a másodikba kettő, a harmadikba egy zászlóalj jutott.

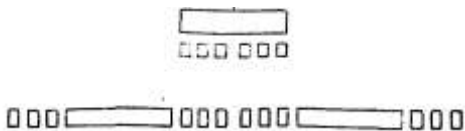

4. ábra.

hogy az utóbbiak 3 vonalban saktáblaszerűen állottak fel (4. ábra) az első vonalba egy, a másodikba kettő, a harmadikba egy zászlóalj jutott. A *svéd dandárban* 3 zászlóalj volt, melyek két vonalban állottak (5. ábra) az első vonalban levő zászlóalj muskétásai a kopjások mögött, a második vonalban álló zászlóaljakéi a kopjások mellett a szárnyon állottak.

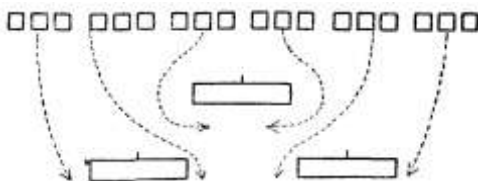
Védelemhez mind a hat muskétásosztály a kopjások előtt egy vonalban és 3 *sorba* sűrítve állott fel (1. 6. ábra) úgy, hogy szünetlenül tüzelhetett, mert az első sor letérdelt, a második sor előrehajolt, a harmadik állva használta fegyverét. Ha a támadó ellenség olyan közelre jutott, hogy a fegyverek megtöltéséhez már nem lett volna

idő, akkor a muskétásosztályok a nyilak irányában eredeti helyeikre futottak vissza.

5. ábra.

Most a hátul levő két kopjásosztag vonult az elől levővel egy magasságba, s mindhárom kopját szegezve az ellenség ellen.

6. ábra.

Támadáshoz a muskétásosztagok szintén egy vonalba fejlődtek, de 6 sorban maradtak. A legelső sor tüze után a leghátulsó futott előre és sütötte el a puskát, s azután lépésben haladt tovább, hogy a hátulról következő sornak időt adjon az előrefutásra. így nyomult a dandár lassan-lassan közelebb az ellenséghez. Egészen közel érve a muskétások, ösztüzet adtak, hogy azután a kopjások

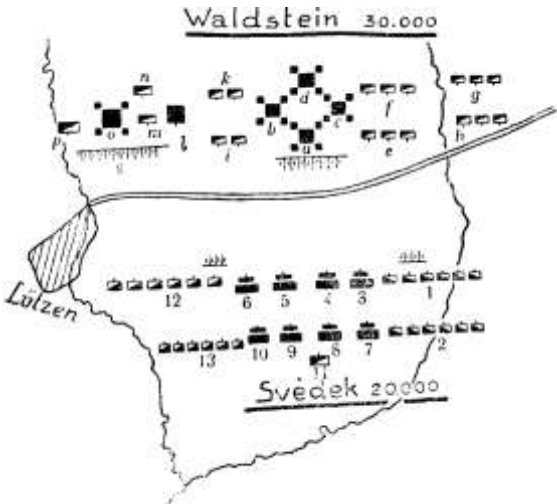
mögé húzódjanak, ha ugyan az ellenség az ösztüzek elöl már korábban el nem menekült.

Hogy a hadseregnek a csata előtt elfoglalt hadrendjét megismerjük, legczélszerűbb lesz a lützeni csata vázlata alapján az ellenfelek állásával közelebbről megismerkedni.

Waldstein hadrendjében a közepet (centrum) egy teljes spanyol dandár (*a, b, c, d*) képezte. Az *a*-val jelölt élszászlóalj 25, a *b* és *c*-vel jelöltek 16-16, a *d*-vel jelölt pedig 22 zászlócskából alakult (1 zászlócska átlag 100 főnyi létszámmal birt). A *balszárnyon* a gyalogsághoz csatlakozott az első vonalban az *e*-vel jelölt három nagy vértesszadron, mely 33 lovaszászlócskából alakult, mögötte az *f*-vel jelölt 3 vértesszadron, melyben 30 lovaszászlócska volt egyesítve. A legszélső balszárnyat Isolani horvátjai (*h*) s a mögött 10 dragonyoszázad (*g*) képezte. A *jobbszárnyon* közvetlenül a centrumhoz csatlakozva állott 24 vértesszázad (*i*), mögötte 15 huszárszázad. Ezekről jobbra egy osztag «vezényelt» muskétás (*l*), 16 vértesszázad (*ni*), 17 dragonyoszázad (*n*), 16 gyalogszázadból álló spanyol zászlóalj (*o*) s végül 15 magyar lovasszázad (*p*). A tüzérség két nagy ütegben a közép- és a jobbszárny előtt vonult fel. Vezényelt muskétásoknak részben az arczonal előtti útarkot, részben a *Flossgraben* egyes pontjait kellett megszállani.

A *svédek csatarendjében a jobbszárnyat* 12 lovaszadron képezte, 6 az első, 6 a második harczzonalban (1, 2). A szadronok közti térközökben úgy az első, mint a második harczzonalban muskétáspelotonok állottak (10 térközben 10 szakasz a 50 ember). A *centrum* 1-ső és 2-ik harczzonalát 4-4

svéd dandár (3-10) képezte. A második harczzonal középe mögött nagy lovasszadron állott (11). A balszárny első és második harczzonala (12-13) a jobbszárnyéhoz hasonlóan 6-6 szadronból és a térközökben beosztott muskétás-

7. ábra,

pelotonokból állott. Az első harczzonalbeli gyalogdandárok mindenikénél 5 nagyobb tábori ágyú volt, 20-20 könnyű ágyú pedig a jobb-, illetve balszárnyhoz volt beosztva.

A *meneteket* a császári csapatok egy vagy több oszlopban hajtották végre. Az elővéd, utóvéd, és

oldalvédek szolgálatát a könnyű csapatok látták el.

Az *elszállásolás* rendszerint laktáborokban történt. Ha táborozni kellett, az mindig szabad ég alatt történt, csak a tiszteknek voltak sátraik. A csatarendben való táborozást már ismerték, rendszerint mégis ezredenként négyszögben táboroztak (248 lépés széles, 200 lépés mély alakzat). Három, az arczvonallal párhuzamos, 12 lépés széles utca 4 részre osztotta az ezredet, a századok ezenkívül 8 lépés széles, az arczvonatra merőleges utcák által voltak elválasztva. A lovasság a gyalogság által teljesen körülvéve táborozott. A málha az ezred mögött volt elhelyezve. A sok asszony és gyermek s a parancsnokok fényűzése roppant növelte a vonatot. Waldstein táborában Nürnbergnél 1632-ben egy szemtanú szerint legalább 15,000 asszony és ugyanannyi szolga, meg 30,000 ló volt.

X. FEJEZET.

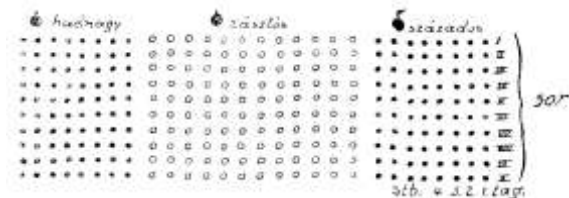
Harczászat.

A *gyalogság* századai a gyakorlatoknál és tisztelegéseknél 10 soros alakzatban állottak s minden század 3 szakaszra tagozódott olyanförmán, hogy a 120 kopjás a középső, 80—80 muskétás pedig a két szárnyszakaszt képezte. 10—10 egymás *mögött álló ember egy «tag»-ot* képezett. (L. 8. ábrát, melyben az üres karikák a kopjásokat, a kitöltöttek a muskétásokat jelölik.)

A százados az első, a hadnagy a második muskétásszakasz előtt, a zászlós a kopjásszakasz

előtt, az altisztek pedig az arczonal mögött állottak.

Gyakorlatoknál a sorok és tagok nyitódva voltak, vagyis az egymás mellett álló 2- 2 ember

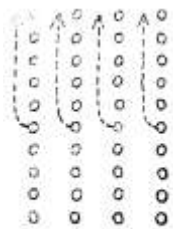
8. ábra.

között még egy emberre való üres hely, az egymás mögött álló sorok között pedig 3 lépésnyi sorköz volt, a minthogy különben is főleg a sorok és tagok nyitódása, zárkózása és duplázása, valamint a kanyarodások voltak — hogy a mai kifejezéssel éljünk — a század legfőbb «felállítási és mozdulati segédeszközei» és «alakzatváltozásai».

A sorok duplázása előre vagy hátrafelé, a tagoké pedig jobbra vagy balra történhetett s azt célozta, hogy a sorok vagy tagok számát felére csökkentsék, más szóval, hogy 10 sorból 5 sort, 10 tagból 5 tagot alakítsanak, a melyek

mindenikében azonban kétszer annyi ember van, mint az eddigi sorokban.

«Előre balra duplázátok soraitokat» figyel-

9. ábra.

meztetőre pl. minden tag 5 hátulsó embere az első 5 ember mellé azok baloldalára vonult s ezáltal az eddigi 10 ritka sor helyett 5 sűrű sor keletkezett. (L. 9. ábra.)

A tagok vagy sorok nyitódása háromféleképen történhetett: 1. a sorok és tagok zárkóztak; 2. a tagok zárkóztak, a sorok nyitódva maradtak; 3. a sorok zárkóztak s a tagok maradtak nyitódva. A kanyarodás is a legkülönfélékép történt, legtöbbször a középpont körül. Wallhausen 48 különféle módját ismeri a kanyarodásnak.

A tüzelés állóhelyben és előre- vagy hátramosz-
gás közben történhetett.

Tüzelés helyben.

a) Egyszerű sorokkal és soronként való hátrafutással. Vezényszavak: *kész, első sor cél, tűz!* Ha az első sor ezt a parancsot végrehajtotta: *Hátra avez, balra hátrafutni!* Az első sor emberei hátrafordultak és a saját tagjuktól balra fekvő térközön át az utolsó sor mögé futottak. *Többiek előre!* vezényszóra a 9 hátulsó sorbeliek 2 lépéssel annyira előrementek, hogy a 2. sor a volt első sor helyére jusson. *Hátrafutottak balra visszako-
zni!* figyelmeztetőre a volt első (most utolsó) sor arezba fordult. *Második sor cél, tűz!* és így tovább. Az élre kerülő sor mindig az eredeti első sor helyén tüzelt, s így az osztag helyben maradt.

b) Egyszerű sorokkal, az első sorok letérdelésével a következő vezényszavakra: *Kész, a 9 első sor térdre! Tizedik sor cél, tűz! Kilenczedik sor fel! cél, tűz! Nyolczadik sor fel! Cél, tűz!* stb.

c) Duplázott sorokkal, az első sorok letérdelésével. Vezényszavak: *Jobbra előre duplázni a sorokat!* Erre tíz sorból öt alakult. *A négy első sor térdre!*

Az utolsó sorban, a kik dupláztak, cél, tűz! Az ötödik sor minden második embere, t. i. azok, a kik hátulról vonultak fel, tüzeltek. *A kik nem dupláztak, cél, tűz!* *Negyedik sor fel!* *A kik dupláztak, cél, tűz!* *A kik nem dupláztak, cél, tűz!* *Harmadik sor fel!* stb.

Tüzelés előremozgás közben.

Kész! A tizedik sor előre! A megjelölt sor a térközökben az első sor elé futott. *Cél, tűz!* vezényszóra célozott, majd elsütötte a puskáját. *Kilenczedik sor előre, cél, tűz!* *Nyolczadik sor előre, cél, tűz!*

A tűzharcz vívásánál ez a két tűzném (állóhelyben és előremozgás közben) alkalmaztatott. A csatarendben felállított ellenfelek a muskéta biztos lőtávolságáig (kb. 300 lépésig) nyomultak egymás ellen. Ott egyszerű sorokkal, az első sorok letérdelésével bizonyos ideig tüzeltek, s csak azután kezdték meg az előremozgás közben való tüzelést, a mi persze szintén csak igen lassú előrehaladást biztosított, mert minden ösztűz között csak két lépést haladtak előre. Mivel azonban mindkét fél előrehaladt, az ellenfelek aránylag rövid idő alatt jutottak olyan távolságra, a hol valamelyiknek tüze olyan pusztítóvá vált, hogy a másik fél meghátrált.

Ha a tűzharcz nem hozta volna meg az ilyen

döntést: a kopjásokra került a sor, kik kopját szegezve, lassú lépésben törtek az ellenségre, hogy azt a kézi tusában megfutamítsák.

Nevezetes dolog volt az, hogy a szegény kopjásokat, kik pedig az ellenséges tűzzel szemben teljességgel tehetetlenek voltak, az egész tűzharcz alatt egy vonalban tartották a muskétásokkal.

Tüzelés hátramozgással.

Vezényszók: *első sor cél, tűz! hátra arcz, balra visszafutni, második sor cél, tűz! hátra arcz, balra visszafutni!* stb. vagyis épen fordítottja az előremozgás közben való tüzelésnek. Míg ott mindig a leghátulsó sor fut előre, hogy tüzeljen, addig itt mindig a legelői levő sor tüzel, hogy utána hátra fusson.

A gyalogságnak 10 soros felállítása Ausztriában sem maradt meg sokáig. Az ellenséges tüzérségi és gyalogsági tűzhatás hovatovább való fejlődése megkövetelte, a töltésgyorsaság fokozódása pedig, — mely a muskéta fejlődésével járt karöltve — megengedte a sekélyebb felállítást.

Gusztáv Adolf már jóval előbb zseniális éleslátással vette észre, hogy az ő korában, mikor a messzehordó és ható lőfegyverek a szálfegyvereket már észrevehetően háttérbe szorították s a mikor az ágyúkat is hovatovább nagyobb mérvben és nagyobb ügyességgel alkalmazták a nyílt háborúban: az eddigi mély felállítás nem felelhet meg. Hamarosan át is tért a hatsoros alakzatra, s őt nemsokára utánozták egész Európában.

Ausztriában nehezen szakítottak a mély fel-

állítással, de a viszonyok parancsoló hatása alatt nem sokáig mellőzhették a gyalogság sekélyebb felállítását, úgy hogy a 30 éves háború után már a császári hadseregben is ilyen alakzatokkal találkozunk.

*

A császári *lovasság* felállításának mélységéről szóló adatok nagyon eltérők. A vértések 5-10, Folard szerint 8 sorban állottak. A könnyű lovaság — karabélyosok, dragonyosok, huszárok — négy-ötsoros alakzatban vonultak fel. Wallhausen 3, 4, 6, 8 és 10 soros alakzatokról tesz említést.

A gyakorlatok nyitott vagy zárt rendben történtek. A nyitott rendben a lovasok 4, 8, 12 vagy 16 lépésre állottak egymástól. Zárt alakzatban pedig a csapat háromféleképpen alakulhatott: 1. zárt sorok nyitott tagokkal, 2. zárt tagok nyitott sorokkal, 3. sorok és tagok zárkózva.

Közönséges gyakorlatok voltak: jobbra át és balra át; jobbra és balra hátra arcz; a tagokat jobbra és balra duplázni; a sorokat duplázni; tagok zárkózni; tagok előre vagy hátra nyitódni; sorok jobbra, balra vagy mindkét oldal felé nyitódni; tagok jobbra, vagy balra hátra arcz stb.

A *vértések* az ellenséges lovasággal való összecsapás pillanatában a mozgásba hozott nehéz lovastömeg eleven erejével akarták az ellenfélt visszaszorítani. Főleg ezt az összecsapást gyakorolták tehát. Előre nyújtott pallossal lovagoltak gyakorlatoknál a felállított célbábok ellen, melyeket három különböző magasságban kellett a kinyújtott karddal biztosan eltalálni tudni: az ellenséges lovas nyakával, a ló szügyével egy ma-

gasságban, vagy két lánnyira a föld felett. Utóbbi szűrés az ellenséges gyalogság első térdelő sorának volt szánva.

A pisztolylyal való lövés is gyakorlat tárgyát képezte. A pisztolyt csak akkor volt szabad elsűtni, ha az ellenfélhez már odáig előrejutottak, ahonnan az ellenséges lovasok szemefehérét jól ki lehetett venni.

A tüzelés nyitott tagokkal olyanformán történt, bogy az első sor pisztolyát elsűtvén, jobbra és balra hátrafordulva vágtaiban az utolsó sor mögé lovagolt. Most az élre került második sor

10. ábra.

tűzelt s vágtazott a pisztoly elsűtése után az utolsó sor *mögé*.

Wallhausen szerint a vértések 10 sorban, kis térközökkel a sorok és a tagok között állottak fel.

A hadnagy a svadron közepe előtt állott. Előtte a trombitás, az előtt a kapitány. A zászlós (Cornet) az első sor közepére volt beosztva. A menet megkezdésekor a jobb- vagy balszárnyról ötösével indultak el a lovasok.

A vértesszázadnak hétféle alakzata volt:

1. alap-alakzat 10 sor à 10 lovas;
2. széles-alakzat 5 sor à 20 lovas;

3. keskeny-alakzat (menetoszlop) 20 sor à 5 lovas ;
 4. kör- vagy védő-alakzat;

11. ábra.

5. a század 5 osztályba (à 20 lovas) van beosztva, minden osztály egy sorba alakul s olyanformán áll sakktáblaszerűen, hogy az első vonalban

12. ábra.

két osztag, a másodikban egy s a harmadikban ismét kettő van (10. ábra).

6. a század 10 osztályban (à 10 lovas), az osztagok egy sorban alakulnak és úgy állnak fel

sakktáblaszerűen, hogy az első vonalba egy, a másodikba kettő, a harmadikba három s a negyedikbe négy osztag jut (n. ábra).

7. A század fele 5, 10 emberes sorban úgy van rendezve, hogy az első vonalba egy, a második és harmadik vonalba pedig két-két osztag kerül. A század másik fele 5 sorban (a 10 lovas) zárkóztatán hátul áll (12. ábra).

A *karabélyosnak* teljes vágtaiban előre és oldalt biztosan kellett löni tudni. Ha a karabélyt előre-felé elsütötte, lovát balra kellett fordítania és a jobb pisztolyt elsütni, azután fordítva. A karabélyoszárad 3, 4, 5 vagy hatsorosán állott. A tisztek helyei épen úgy voltak meghatározva, mint a vérteseknél. A menetoszlopba a lovasok négyesével sorakoztak.

Az osztagban való tüzeléshez a karabélyoszárad rendszerint négy sorba alakult. Az első sor a leggyorsabb járásmódban előugratott, tüzelt, jobbraát-ot csinált s az arcvonal mögé vágta-tott, a hol újból töltött. Hasonlóképen cselekedett a többi sor is.

A *dragonyosok*, mint említettük, kizárólag lovasított gyalogság-számba mentek. Gyakorlataik tehát ugyanolyanok voltak, mint a muskétásoké, csakis a lóról való leszállást és a lovak összekapcsolását kellett külön gyakorolniuk.

Wallhausen szerint a dragonyoszárad 10 sorban alakult és 3 szakaszba volt osztva, melyek térközök nélkül állottak egymás mellett. A középső szakasz 100 kopjásból, a két szárnyszakasz 50—50 muskétásból állott. A kopjásszakasz közepe előtt állott a zászlós, a jobbszárny muskétásszakasza előtt a hadnagy egy lovasított

dobossal, s a balszárny muskétásszakasza előtt az őrmester (Wachtmeister, Sergeant) egy dobossal. A zászlós előtt szintén egy dobos, ez előtt egy őrmester s az előtt a százados állott. A szakaszok mögött is volt beosztva egy-egy őrmester «capitaine d'armes» gyanánt.

A harc alakzat ötsoros volt. Muskétások és kopjások lóról szállva, lovaikat összeakasztották, s azok előtt úgy alakultak, hogy a kopjásszakasz a közepén zárkózottan, a muskétások pedig a szárnyakon 5-5, 10 muskétásból álló osztagban saktáblaszerűen állottak.

A huszárság és a horvátok a császári hadseregben az irreguláris lovasságot képezték, s mint ilyenek az előőrsi, portyázó és összekötő szolgálat ellátására, harc kezdetén az ellenség oldalának fenyegetésére, az üldözés végrehajtására, az ellenséges vonatokon való rajtaütésre stb. stb. voltak hivatva. A huszárok nem zárt rendben harcoltak, hanem, régi magyar szokás szerint, szabálytalan raj csoportokban rohantak az ellenségre.

Csatákban a lovasság nagy, több svadronból álló csoportokban lépett fel. A csoportok között az arcvonal szélességének megfelelő nagyságú térközök voltak, a svadronok pedig 4-4 lépésre állottak egymástól. A második harcvonal csoportjai saktáblaszerűen állottak, vagyis az első vonalbeliek térközeit fedezték.

Az előőrsi és járőrszolgálatot nagy mértékben üzték. Minden irányban és távolságra küldtek ki járőröket. Az ellenségtől nagyobb távolságra a járőrök gyengék (1 altiszt 6-7 ember) voltak, s a seregeknek egymáshoz való közeledése arányában növekedtek és sűrűsödtek. A járőrökön kívül

1 tisztből és 20 emberből álló *szemrevételező* osztagokat is küldtek ki.

*

A 30 éves háborúban s főleg annak kezdetén a *tüzérség* alkalmazása tekintetében a legnagyobb nehézkességet találjuk. Várak és városok vívását tartván a tüzérség legfőbb feladatának, a nyílt háborúban is olyan nehéz ágyúkat alkalmaztak, mint a várharczban.

Néha az összes ágyúkat egyetlen főütegben, többnyire azonban 2-4 nagy ütegben alkalmazták.

A nehéz tüzérség felvonulása sok időbe tartott, a támadásnál is későn jutott tehát alkalmazásba s szereplése csak rövid ideig tarthatott, mert a saját csapatok csakhamar útjában voltak tüzeinek. Ha az ilyen nehéz ágyúk egy kiválasztott ponton felvonultak, többé nem mozdulhattak onnan. Az egyszer megszállott állás tehát akár előnyös volt, akár nem, az egész csata alatt megmaradt, s így a tüzérségi támogatás a nagy, négyszögletes tömegekben előnyomuló sereg számára csak nagyon jelentéktelen lehetett.

Csak Gusztáv Adolfnak sikerült a tüzérségben szunnyadó hatalmas erőt igazán kihasználni. Neki ötlött eszébe először az eszme, hogy nyílt háborúban könnyű ágyúkkal lássa el ezredeit, mely ágyúk a csatatér változatos terepén is követhetik a csapatokat.

Hamilton ezredes támogatása mellett sokáig kísérletezett hatfontos ágyúkkal és a sokat emlegetett bőrágyúkkal. Végre sikerült is egy megfelelő ezredágyút előállítani, mely másfél méter

hosszú vaságyú volt, s másfél fontnyi löporral töltve háromfontos golyókat lőtt. A golyók, valamint a fakartácsdobozok is sodronnyal voltak a löportöltethez kötve. Ez a berendezés nagyon emelte a tüzelési gyorsaságot.

Az ezredágyúba egy vagy két ló volt befogva s harcz közben maga a kezelő legénység is könnyen húzhatta azt. Minden ezred két-három ilyen ágyút kapott, mely állandóan vele maradt, s harcz közben eleintén az első harczvonal előtt, később, ha már a gyalogság is megkezdte a tüzet, az első harczvonal térközeiben, a gyalogsággal együtt nyomult elő.

Azok a sikerek, a melyeket Gusztáv Adolf könnyű tüzérségével elért, csakhamar közismertté váltak, s nemsokára a bécsi arzenálban is megkezdtek a könnyű ezredágyúk gyártását, úgy hogy a 30 éves háború utáni időben a tábori ágyúknál már ezredágyúk és nehéz tábori ágyúk között tehetünk különbséget.

XI. FEJEZET.

Befejezés.

Ilyen volt az a kisdéd hadsereg, melyet III. Ferdinánd királyunk a 30 éves háború lezáródása után békében is állandóan fenntartandónak jelölt meg. Daliás idők szülöttei voltak az imént leírt csapatok s daliás időkön keresztül haladtak lépésről-lépésre előre, mígnem a parányi mustármagból egy méreteiben alig elképzelhető hadóriás, a mai néphadsereg fejlődött ki.

Daliás idöket élünk most is. Milliányi vitéz magyar férfi bizonyítgatja a távoli hadszíntereken, hogy az az évezredes bajnoki küzdelem, a mit nemzetünk fennmaradásáért viaskodtunk végig, mind a mai napig, ébren tartotta a magyar faj harczias erényeit, s hogy katonai tekintetben most is a legelsőek vagyunk a világon.

Csoda-e, ha ilyen daliás idökben, a mikor boldog jövendöket akarjuk fegyverrel kiverekedni: minden magyar ember érdeklödése fokozottabb mértékben irányul a hadsereg felé, a mely a jelen idökben legfőbb istápolója és védelmezöje legszentebb érdekeinknek.

Erre a fokozott érdeklödésre számítottam akkor, midön hadseregünk bölcsökorából a fenti töredékeket elbeszéltem.

TARTALOM.

	Lap
I. Bevezetés.....	3
II. A hadseregek megalakulása.....	16
III. Gyalogság.....	20
IV. Lovasság.....	34
V. Tüzérség.....	36
VI. Tisztképzés.....	42
VII. Katonai igazságszolgáltatás.....	47
VIII. Harctéri szolgálat.....	55
IX. Hadviselési mód.....	63
X. Harczászat.....	70
XI. Befejezés.....	81